

ISBN: 978-605-4613-89-2

Sertifika No: 11413

Birinci Baskı, s. 220, 13,5cm x 21cm

SESSİZ ÖTEKİLER

18. Yüzyıl İngiliz Romanında Hizmetçiler ve Köleler

Dilek KANTAR

Birinci Baskı : Kriter Yayınevi 2015

Yayın Yönetmeni : Ekrem Ergül

Kapak Tasarımı : Serdal Dağ

Mizampaj : Kriter Yayınevi

Baskı : Sonçağ Yancılık Matbaacılık Reklam San. TİC. LTD. ŞTİ.

İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı No: 48/48 İskitler / Ankara

Sertifika No: 25931 Tel: 0312 341 36 67

© Kriter Yayınevi

Kriter Basım Yayın Dağıtım Film Müzik Reklamcılık Yapım Sanayi ve Tic. ve Ltd. Şti
Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla
çoğaltılamaz.

İletişim

Hobyar Mah. Ankara Cad. No: 45/18-20. Eminönü-Fatih / İstanbul

Tel /Fax: 0 212 527 31 89

www.kriter yayinevi.com

info@kriter yayinevi.com

kriter yayin@gmail.com

SESSİZ ÖTEKİLER

18. Yüzyıl İngiliz Romanında Hizmetçiler ve Köleler

Dilek Kantar

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
HİZMET İDEOLOJİSİ	15
ON SEKİZİNCİ YÜZYIL İNGİLTERESİNDE HİZMETÇİLER	47
ROBINSON CRUSOE: KÖLELERİN EFENDİSİ	69
MOLL FLANDERS: İNGİLTERE’DE HİZMETÇİ AMERİKA’DA EFENDİ	95
HİZMETÇİ MASKESİNİN ARDINDAKİ EFENDİ: AMY VE ROXANA	131
PAMELA: HİZMETÇİ OLARAK DOĞMUŞ BİR HANIM-EFENDİ	159
JOSEPH ANDREWS: EFENDİ RUHLU HİZMETÇİ	179
KAYNAKLAR	201

GİRİŞ

Diğer edebi türlerden farklı olarak, on sekizinci yüzyıldan beri popülerliği hiç azalmayan roman, toplumun hemen her kesiminden gelen insanların öykülerini anlatırken, onlara biçtiği rolleri, onlara atfettiği değerin ve toplumsal konumun bir göstergesi olarak da kurgular. Roman, bir taraftan kapitalistleşen dünyanın ortaçağdan devraldığı, insanı bir metaya indirgeyen acımasız değerlerinin yaygınlaştırılmasına aracılık ederken, bir taraftan da toplumsal kimlikler üzerine yapılandırılan cinsel, dinsel, ekonomik, psikolojik ve etnik etiketlerin ağırlığı altında ezilen bireylerin onurlu bir şekilde ayakta kalma çabasına tanıklık eder. Tüm kültürel ürünler gibi, baskın ideolojinin elinde iyi bir silah olan roman, üst sınıfların varlık biçimi olan emek sömürsünü eleştiren birey için tartışılmaz ve doğal bir kisveye büründürülen politik, dinsel ve toplumsal hiyerarşileri sorgulamanın aracıdır. Kurgunun ötesinde, kesin gerçeklerden söz eder gibi yazılan tarih metinlerinin, yasaların, anıların, gazete haberlerinin, seyahatnamelerin vb. dilini anlamak, kurgunun yansıtırken aynı zamanda sürekli yeniden yarattığı gerçeklik modellerinin de farkına varmaktan geçer.

Bu kitapta, 1700'lü yıllarda basılmış olan popüler İngiliz romanlarındaki hizmetçi-efendi ilişkisinin tarihsel kültürel ve psikolojik arka planını araştırarak bu romanların içinde bulundukları çağda tüm topluma benimsetilmeye çalışılan ekonomik/sınıfsal temelli hizmet ideolojisine katkılarını ve eleştirilerini ortaya çıkaracağız. Bu yıllarda Büyük Britanya'daki evlerin tahminen üçte birinde hizmetçi çalıştırıldığını bir o kadar evin de çocuklarını varlıklı ailelerin yanına çırak ya da hizmetçi olarak çalışmak üzere gönderdiğini

(Laslett 13,15) göz önünde bulundursak, sömürgeci anlayışın doğal ve vazgeçilmez bir parçası sayılan hizmetçiliğin, İngiliz toplum yapısı açısından vazgeçilmez öneminin farkına varabiliriz.

Özellikle on sekizinci yüzyılda hizmetçilerin oldukça yaygın bir biçimde orta sınıf aile yapısına dahil edilmelerine karşın, edebiyatta olsun, kurgu dışı eserlerde olsun onların gerçek seslerini duymamız neredeyse olanaksızdır. O yıllarda hizmetçilerin üst sınıfların huzurunda konuşması, hele de efendilerine karşılık verecek şekilde konuşması hiç hoş karşılanmazdı. Bu anlayışı yansıtan bir İngiliz atasözü bile mevcuttur: “Hizmetçi kızlar görülmeli, ama işitilmemelidir.”¹ Görülmelidirler çünkü her an kendilerine herhangi bir iş buyurulabilir. İşitilmemelidirler çünkü efendinin “doğal” üstünlüğü karşısında gösterebilecekleri en iyi davranış, onlara sorgusuz sualsiz itaat etmektir. Her ne kadar on sekizinci yüzyıl romanlarında fazlasıyla konuşsalar da hizmetçilerin tarihsel kişilikler olarak karakterlerini, düşüncelerini, duygularını yansıtan kendilerine özgü bakış açılarını bugün ancak efendilerin yazdıkları mektup, anı ve günlüklerde onlara dair yaptıkları yorumlara bakarak çıkarsamaya çalışabiliriz.

Hizmetçilerin genellikle kötü koşullarda çalıştırılmasına zemin hazırlayan en önemli etkenlerden biri, klasik ve dinsel kültüre dayandırılan kökleriyle köleliği, yani bir insanın bir diğerine ömür boyu hizmet etmesini meşru kılan dogmatik ideolojilerdir. İlerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi, kölelikle hizmetçilik arasındaki sınır kimi durumlarda efendinin yararına olacak şekilde yok sayılabiliyordu. Dogmatik ideolojilerden güç alan sömürgeci bakışın aşağıdakiler’i ötekileştirici söylemleri hem İngiltere sınırları dışındaki kolonilerde çalışmaya yollanan kölelere karşı, hem de ülke sınırları içinde

¹ Maids should be seen, not heard.

yaşayan, çoğu el emeğiyle para kazanan alt sınıflara karşı sürekli-sürekli dolaşımda tutuluyordu.

Gizli ya da açık biçimlerde hizmetçilerden adı konulmamış bir sınıf yaratan İngiliz kültürü, onları kullanmış, yönlendirmiş, pasifize ederek rollerini benimsemelerini sağlamıştır. Hizmetçi, genellikle soylu, zengin, eğitilmiş, kültürlü beyaz adam için istenmeyen ama ihtiyaç ve zorunluluk nedeniyle katlanmaya tenezzül ettiği öteki rolündedir. Aç kalmaktan ya da suç batağına sürüklenmekten daha iyi bir seçenekleri olmayan yoksul ya da kimsesiz doğan çocuklar için hizmetçilik şükrederek katlanmaya özendirildikleri özel bir tür köleliktir çünkü hizmetçilerin evlenme özgürlükleri bile efendilerinin iznine bağlıdır.

Hizmetçileri ötekileştiren edebiyatın ilk örneklerine klasik dönemde rastlarız. Northrop Frye, kurnaz hizmetçi tiplmesi *eiron*'u "Kendini aşağı vuran ya da kurgu açısından fazla dikkat çekmeyen konumda tutulan, komedilerde mutlu sona, trajedilerde felakete aracılık eden karakter"² (365) olarak tanımlar. *Eiron* gibi alt sınıflardan gelen hizmetçi karakteri, soylu kişilerin yaşamlarını anlatan, komedi unsuru taşımayan eserlerde bile avam tabakasının tavır ve tutumlarını yansıtarak, sözleriyle ve davranışlarıyla kendi cehaletini ya da art niyetini ele verir. Bunun karşısı olarak, halk edebiyatında genelde ana karakterin en yakın arkadaşı ve yardımcısı rolünde sıklıkla görülen kimi becerikli hizmetçi tiplmeleri de vardır. "Bunlar komik kurnaz kölenin romantik hava katılarak güçlendirilmiş biçimleridir"³ (Frye 197). Bazı hizmetçi tiplmeleri de romanslarda sıklıkla rastlanan "yardımcı dev" karakterinin bir türüdür. Bu karakterler, genelde "doğanın çocukları"⁴ (Frye 196) sayıla-

² A self-deprecating or unobtrusively treated character in fiction, usually an agent of the happy ending in comedy and of the catastrophe in tragedy.

³ They are romantic intensifications of comic tricky slave.

⁴ Children of nature.

bilirler çünkü doğayla olan bağları gizemli ve güçlüdür. Robinson'un Cuma'sını "yardımcı dev" arketipinin İngiliz romanındaki ilk örnekleri sayabiliriz.

On sekizinci yüzyıl tiyatrosunda da hizmetçi karakterini *eiron* benzeri rollerde görürüz. Hizmetçinin buradaki işlevi kendi saflığını ve cahilliğini ortaya çıkaracak şekilde davranarak efendinin sınıfsal kültürünün farklılığını ve üstünlüğünü vurgulamaya aracı olmaktır.⁵ Görsel sanatlarda da hizmetçiler, genellikle kalıplaşmış, bireysellikten uzak, birbirinin benzeri arka plan figürleri şeklinde resmedilirler. Bu geleneği bozan ünlü İngiliz ressam William Hogarth (1697-1764), resimlerinde soyluların kişiliksiz, soylu olmayanların kişilikli bireyler olarak temsil edilebileceğini göstermiştir. Maalesef Hogarth'ın hizmetçi yüzlerine bireysellik ve öznellik katan eşsiz çizimleri yalnızca kendi hizmetçilerinin portreleriyle sınırlı kalmıştır.

Hizmetçilere ve onların hayatına dair edebi olmasa da akademik ilgi eksikliğinin en önemli nedenlerden biri, çoğunluğu güvencesiz ve kontratsız çalıştırılan bu işçiler hakkında yeterli sayıda yazılı doküman bulunmayışıdır.⁶ Örneğin, mahkemelere yansıyan, taraflardan birinin hizmetçi olduğu davalara konu olan olayların ayrıntılarını ve nedenlerini sağlıklı

⁵ Örneğin Henry Fielding'in *The Intriguing Chambermaid* (Entrikacı Oda Hizmetçisi, 1733-34) ve David Garrick'in *The Lying Valet* (Yalancı Uşak, 1740) adlı oyunlarında asıl komedi unsuru hizmetçilerdir.

⁶ Onsekizinci yüzyıl edebiyatında ve toplumsal sınıf grafiğinde çok önemli bir yer tutan hizmetçi-efendi ilişkisini inceleyen akademik çalışmalar arasında J. Jean Hecht'in *Continental and Colonial Servants in Eighteenth Century England* (1954) ve *The Domestic Servant Class in Eighteenth-century England* (1956); Bridget Hill'in *Servants: English Domesticity in the Eighteenth Century* (1996); Michael McKeon'un *The Secret History of Domesticity* (2005); Kristina Straub'un *Domestic Affairs: Intimacy, Eroticism, and Violence between Servants and Masters in Eighteenth Century Britain* (2009) ve Timothy Meldrum'un *Domestic Service and Gender, 1660-1750* (2014) adlı kitapları sayılabilir.

bir biçimde ortaya koyabilmek bugün için bile oldukça zordur. Bridget Hill'e göre konunun bir de cinsiyetçi boyutu vardır. Hizmetçilerin çoğunu evde çalışan kadınlar oluşturduğundan, kadına dair tarihin çoğunda olduğu gibi, kadın hizmetçilerin yaşantıları da resmi tarihin dışında bırakılmıştır: "ev işleri toplum tarihçilerinin fazla ilgisini çekmemiştir"⁷ (*Servants* 8). Ev işleri genellikle kadınların asli görevleri arasında sayıldığından, kendi evlerinde iş gören kadınların aslında maddi karşılığı olan bir "iş" yapıyor sayılamayacakları görüşü bugün bile pek çok kesimde kendine taraftar bulmaktadır. Benzer bir biçimde evde çalıştırılan hizmetçilere de, benzer süreler dahilinde fabrikalarda çalıştırılan işçilerden çok daha az para ödenmektedir.

Kitabımızın birinci bölümünde İngiliz toplumunun hizmetçiye biçtiği rollerin izlerini Hristiyanlık ideolojisi ve on sekizinci yüzyılda basılan davranış rehberi türündeki didaktik kitaplarda arayacağız. Eski çağlardan beri hizmetçilik yoksul sınıflara yalnızca bir meslek değil, aynı zamanda bir tür zihinsel tutum olarak empoze edilmeye çalışılmıştır. Ortaçağ'dan sonraki dönemlere aktarılan sınıfsal ideolojiye göre, toplumsal hiyerarşide ayrıcalıksız doğan insanlar, kendilerinden daha "yukarıdaki" varlıklı tabakanın doğal hizmetçisi sayılmaktadır, çünkü Tanrı herkesi belli bir plan dahilinde bu dünyaya yerleştirmiştir. Bu nedenle, daha küçük yaşlarda varlıklı ailelerin yanına hizmetçi olarak kabul edilen çocuklar, ailenin ne tam içinde ne de tam dışındaki bir konumda tutularak, efendilerine yaşam boyu sürmesi gereken koşulsuz itaat felsefesiyle yetiştirilmişlerdir.

Althusser'in tanımladığı ideoloji ve ideolojik düzenekler açısından bakıldığında, on sekizinci yüzyılda din-aile-hizmet üçgeni karşılıklı olarak birbirini besleyen, destekleyen ve sürdüren varsayımlar yaratmaktaydı. Buna ek olarak, her du-

⁷ Housework has had little appeal for social historians.

rumda efendinin çıkarını korumayı amaç edinen iş ahlakına ve hizmetçinin hayatını sınırlandırma aracı olarak Hristiyan ideolojisine dayandırılan toplumsal aidiyet mitleri, yazılı metinler aracılığıyla sürekli yeniden üretiliyordu. Bunlara göre hizmetçilerin nasıl davranmaları gerektiğini belirlemek için yalnızca devlet ve toplum değil, aynı zamanda Tanrı da bir takım kurallar koymuştu.

Topluman hiç de azımsanmayacak bir kesimini oluşturdıkları halde hizmetçiler teorik açıdan sınıfsal tabanlı bir kimliğe oturtulamıyorlardı. "Sınıf" kelimesi, bugün bile, Marxist açıdan bakıldığında, kapitalist toplumla örgütlü mücadeleyi sürdürmesi beklenen "proletarya"yı tanımlayacak şekilde ihtiyatla kullanılmaktadır. Öte yandan "orta sınıf" terimi belli bir ekonomik refah düzeyine işaret ettiği için Marxist terminoloji dışında da sıkça kullanılır hale gelmiştir.

Kristina Straub İngiliz hizmetçilerini sınıfsal tabanlı kimliğin dışında düşünerek ezilen bir alt sınıf olarak değil de İngiliz aile yapısının vazgeçilmez bir parçası şeklinde yeniden tanımlamak ister (2). Naomi Tadmor'a göre ise, İngilizler "aile" denince bizim bugün anladığımız anlamda çekirdek aile temelli akrabalık ilişkilerini düşünmüyorlardı. Aile, onlara göre hizmetçiler, çıraklar, aynı evi paylaşan akrabaları da içeren ev halkının tamamına işaret ediyordu (19). Bu anlamdaki aile ilişkileri belirleyen kan bağı değil, birlikte yaşama ve belli bir otoritenin gücüydü (20). Hizmetçileri ezilen bir toplumsal sınıf olarak değil de orta sınıf İngiliz aile yapısının vazgeçilmez birer parçası olarak düşüneceksek, onların aile içindeki konumlarını sorgulamamız gerekir. Birinci bölümde bunu yapacağız.

İkinci bölümde, ilk bölümdeki efendi-köle ideolojisinin on sekizinci yüzyıl İngiltere'sinin sosyal hayatındaki yansımalarını inceleyeceğiz. Bu yüzyılda kök salan ortak Avrupa kültürünün beğenileri, zevkleri ve yaşam tarzı, günümüz tüketim toplumunun proto-tipiydi denebilir:

Yeni zenginler, yeni tüketim kültürünün kök salmaya başladığı mağazalarda seçkinlerle aynı ortamı paylaşıyorlardı. Esnaftan kişiler bile arada sırada da olsa bir saat alabiliyor, kılıç kuşanabiliyorlardı. Hizmetçiler bile çok sayıda elbiseye sahiptiler. Bunlar sıklıkla pamuklu kumaştan yapılmış, parlak renklere boyanmış elbiselerdi. Oysa onyedinci yüzyılda hizmetçiler kahverengi ya da siyah yünden yapılma ağır elbiseler giyiyorlardı. Sıradan insanlar kahve, çay, çikolata, şeker ve tütün gibi ithal lüks tüketim maddelerini alabiliyorlardı. Orta sınıflar yeni edinilmiş zenginliklerinin bir bölümüyle boş zamanlarını, ücretini ödeyebilen herkese kapılarını açan yerler olan kafelerde harcıyorlardı.⁸ (Darnton 84)

Darnton'un "hizmetçiler bile," "esnaftan kişiler bile" şeklindeki ifadelerinden de anlayabileceğimiz gibi, daha alt sınıflardan gelen insanlar taklit yoluyla üst sınıflar gibi yaşamaya çalışıyorlardı. Çevrede yaratılan imaj, yalnızca orta sınıf için değil onunla yakın ilişkide olan hemen herkes için önemli bir statü göstergesi haline gelmişti. Özellikle de yeni türeyen tüccar sınıfı, sonradan edindiği refah düzeyine paralel bir elit kültüre sahip olmadığı için, bir üst sınıfa ait gibi görünmeye ve onlar gibi davranmaya çalışmaktaydı. Bu nedenle de herkes evinde gücünün yettiği sayıda hizmetçi çalıştırıyordu. Varlıklı sınıfların yeni yeni edinmeye başladıkları "boş zaman"a sahip olma düşüncesi ve tembellik etme ayrıcalığını onlara kazandıran, ev içinde ve ev dışında her işlerine koşturan hizmetçilerinden başka kim olabilirdi ki? Prior'ın da belirttiği gibi, varlıklı

⁸ The new rich rubbed elbows with gentlefolk in shops where a new consumer culture was taking root. Even artisans occasionally bought watches and wore swords. Even servant girls wore several dresses, often made of calico and dyed in bright colors, unlike the heavy black and brown woolens worn by domestics in the seventeenth century. The common people consumed the new luxury products imported from abroad: coffee, tea, chocolate, sugar and tobacco. Those from the middle ranks of society spent some of their new wealth and their new leisure in coffeehouses, an institution open to anyone who could pay the fare.

bir adamın başarısı tüm işlerini yapacak hizmetçilerin parasını ödeyebilmesi ve eşiyle kızlarının hiçbir iş yapmadan boş oturmalarıyla ölçülüyordu (55).

Straub'un ironik bir biçimde doğru olan hizmetçilerin İngiliz aile yapısının bir parçası olduklarına dair saptaması, bu insanların yıllar boyunca güvencesiz ve çoklukla karın tokluğuna çalıştırıldığı gerçeğini de hatırlatır bize. Benim görüşüme göre, hizmetçiler “aileden” değil, “ailenin”diler, çünkü atlar, arabalar, evler gibi aileye ait birer varlık göstergesiydiler. Onların ezilen bir alt sınıf olmadığını iddia etmek ancak hizmet ideolojisini birinci bölümde anlatacağımız tüm gerekleriyle içselleştirmiş olmakla mümkündür.

Hizmetçiler her ne kadar ötekileştiren sınıf olsalar da zaman zaman bunun acısını efendilerinden fazlasıyla çıkarıyorlardı. “Efendi tarafından gösterilen kötü ve insanlık dışı davranış, hizmetçiler cephesinde tembellik ve ihmalle karşılık buluyordu”⁹ (Delany 178). Zor koşullarda büyüyüp çalıştıkları için, zorluklarla başa çıkabilme güçleri hem hanım hem de erkek efendilerinden genelde daha fazlaydı.

Hizmetçiler sahip oldukları kendilerine özgü pozitif özellikleriyle üst sınıflarda hem çekici hem de itici duygular uyandırmaktaydılar. Pek çok İngiliz yazar, İngilizlerin yeterli sayıda sağlıklı çocuk üretememesi nedeniyle ülkenin hızla nüfus kaybına uğrayacağı endişesini taşıyordu. Aristokratların aksine, doğal olarak sağlıklı ve güçlü bir fiziksel yapıya sahip olan hizmetçiler, hızla büyüyen bir ekonomiyi ayakta tutmak için ihtiyaç duyulan iş gücünü üretecek kaynak olarak da görülüyorlardı. Maalesef, kadın ya da erkek hizmetçinin ev içine dahil olan cinselliği onları üretim açısından çekici kılsa da, kültürel ve sınıfsal açıdan dışlanmalarına neden oluyordu.

⁹ Natural consequence from such ill treatment and inhumanity in the masters, was idleness and neglect on the side of the servants.

Efendiler bir taraftan hizmetçilerini hayatlarının en mahrem bölümlerine kadar sokarken, bir taraftan da onlara karşı sürekli tetikte olmalıydılar. Varlıklı bir evde alt katta yaşayanların çoğu hizmetçinin üst kata çıkma izinleri bile yoktu. Yukarıda çalışan üst sınıf hizmetçilerin statüsü aşağıdakilere göre biraz daha ayrıcalıklıydı. Bu bölümde hizmetçilerin ev içindeki rollerini de araştırarak aşağıdaki kadınların cinselliklerinin, yukarıdaki kadınların da evi çekip çevirme becerilerinin evin hanımına karşı nasıl birer güç odağı haline dönüşebildiğini göreceğiz.

Üçüncü bölümde on sekizinci yüzyıl İngiliz edebiyatının popüler romanlarında hizmetçi-efendi ilişkisini ideolojik, kurgusal ve yer yer de tarihsel açılardan ele alacağız. Matbaanın yaygınlık kazanmasıyla bu yüzyılın en etkin edebi türü haline gelen roman, sınıfsal ayrımların altını çizen gizli ya da örtük ötekileştirici söylemin en önemli araçlarından biri olmuştur. Hizmetçiler ve efendiler arasındaki ilişkiler sosyolojik ve psikolojik boyutlarıyla bu yüzyıl romanının vazgeçilmez konuları arasına girmiştir. Roman okurlarının önemli bir bölümünü oluşturan hizmetçiler, aynı zamanda pek çok romanın başkışisi olarak betimlenmiş, ya da en önemli karakterleri arasında yer almışlardır. Dönemin popüler romanlarına adını veren hizmetçiler arasında Daniel Defoe'nun Moll Flanders'ını (1722), Samuel Richardson'un Pamela'sını (1740), Henry Fielding'in Shamela'sını (1741), Tobias Smollett'in Humphry Clinker'ını (1771) sayabiliriz.

Daniel Defoe (1659-1731) hizmetçiler üzerine üretilen edebiyatın en önemli isimleri arasında sayılmaktadır. *The Complete Law of Subordination (Her Yönüyle İtaat Etmenin Yasası, 1724)* ve *No-body's Business is Everybody's Business (Herkesin İş Kimsenin İş Değildir, 1725)* isimli iki ayrı kitap çıkarak hizmetçileri eleştirmiş, nasıl davranmaları gerektiğinin sınırlarını çizmeye çalışmıştır.

Defoe kendi zamanında ortaya çıkan ekonomik zorluklardan da payını almış bir yazardı. Özellikle de South Sea şirketinin batmasıyla yaşanan ekonomik kriz bütün işadamları gibi Defoe'yu da etkilemişti. Yüksek meblağlarla borçlanarak iki kez iflas ettiği için tüm yaşamı maddi güçlükler içinde geçti. Pek çok aristokrat patronun hizmetinde çalıştı, onların lütfunu ve desteğini kazanmak için epey çaba harcadı (Richetti, *English Novel* 54). Ticaret hayatında başına gelen talihsizlikler, onu ticaretten vazgeçerek roman yazmaya yöneltti. Bowen'a göre, Defoe kendi hayatında da iflas, hapis ve yoksulluğu tattığı için on sekizinci yüzyıl orta sınıfının karmaşık kimliğinin iyi bir temsilcisi sayılabilir. O yüzyılda orta sınıflar da Defoe'nun romanlarındaki pek çok karakter gibi hiç beklemedikleri bir anda işçi sınıfının karşılaştığı zorluklara maruz kalabiliyorlardı (30).

Defoe'nun *Robinson Crusoe* (1719), *Moll Flanders* (1722) ve *Roxana* (1724) adlı romanlarını incelerken ilk iki bölümde göreceğimiz pek çok olgu ve sorunun hem benzer hem de farklı boyutlarıyla karşılaçağız. Meyer Spacks'ın de belirttiğı gibi, her üç karakterin de önlerine çıkan her fırsatı çıkar aracı yapmaları, onları belirsizliklerle dolu bir dünyada yaşamaya uygun kişilikler olarak karşımıza çıkarır. Bu özellikleri hem romanlardaki rollerini hem de kendi beklentilerini değiştirerek hayatlarıyla ilgili hayallerini sürekli yenileyebilme gücü verir onlara (43). Böylelikle köle, hizmetçi ve efendi kimlikleri bu karakterler için değişmez bir kader değil, birbirlerine dönüşen ve yerine göre de dönüştürülebilen toplumsal etiketler olarak karşımıza çıkar. Hem on sekizinci yüzyılın çalkantılı ekonomisi hem de bireylerin yeni kapitalist dünya düzenindeki kimlik arayışı bu romanların kurgusuna ve kişilerin kimliklerine belirsizlik ve güvensizlik katarak modern bireyi bekleyen toplumsal ve psikolojik gerilimlerin sinyallerini verir.

İngiliz romanının belki de en ünlü hizmetçisi Pamela'nın yazarı Samuel Richardson (1689-1761) işçi sınıfından bir babanın oğluydu ve zamanın standartlarına göre çok da eğitilmiş sayılmazdı. Margaret Doody'den öğrendiğimize göre, Richardson bir "centilmen" değildi. Ünlü romanı *Pamela*'nın anlatıcısından "biraz daha az alt sınıftan"¹⁰dı. Erken yaşta bir basımevinde çırak olarak çalışmaya başladı ve daha sonra kendi işini kurdu. 1739 yılında okuma yazma bilmeyen halktan kişilere yardımcı olmak amacıyla örnek mektuplardan oluşan bir kitap yazması için bir sipariş aldı. Bu sırada eline, evinde çalıştığı efendinin tacizlerinden bunalan bir hizmetçi kızın babasına yazdığı az sayıdaki mektup geçti. Bu mektuplar basıldığı yıllarda en popüler kitaplardan biri olan *Pamela*'nın temelini oluşturdu (*Introduction* 7).

Pamela bir romandan çok bir davranış kitabı gibi okunuyordu. Kitabın on sekizinci yüzyıl boyunca toplam 180000 kadar okura ulaştığı tahmin ediliyor (Tadmor 44). Romanın hayranları olduğu kadar eleştirmenleri de azımsanmayacak sayıdaydı. *Pamela*'nın gerçekten iddia ettiği gibi erdemli mi yoksa ikiyüzlü mü olduğu başlıca tartışma konularından biriydi. Üçüncü bölümde, Pamela'nın sonu sınıflararası mutlu bir evlilikle biten hikayesinin yazıldığı çağın gerçekliğiyle diyaloglarını araştırırken aynı zamanda efendi-hizmetçi ilişkisinin sınıfsal ve toplumsal yansımalarına da değineceğiz.

Pamela'nın en güçlü eleştirmenlerinden biri Henry Fielding (1707-1754), hem anne hem de baba tarafından soylu ailelerden gelir. Daha on bir yaşındayken annesinin ölümü üzerine babasının başka bir kadınla evlenmesi, Henry'nin hayatını uzun yıllar etkileyen bir dizi talihsizliğin başlangıcı olur. Anne tarafından dedesi avukat Sir Henry Gould, ailenin

¹⁰ Scarcely less low

topraklarıyla ilgili mali konuları yönetemediği ve Henry ile kardeşlerini ihmal ettiği gerekçesiyle babasını mahkemeye verir. İki yıl süren zorlu davalar sırasında ailenin hizmetçileri tarafı davranarak, aileyle ilgili pek çok utanç verici sırrı, halka açık davalarda ifşa ederler (Bree 4). Ayrıca Fielding, 1726 yılında Londra’da babasının hizmetçilerinden birine saldırmaktan yargılanır (Bree 5). Fielding’in hizmetçilerden yola çıkarak tüm toplumun ahlak anlayışını sorguladığı romanlarının kaynağında belki de bu tür olumsuz kişisel deneyimlerin de payı vardır.

İçinde büyüdüğü kültürün para harcama alışkanlıkları ile kendi gelir düzeyini bir türlü denkleştiremeyen Fielding, hayatını maddi sıkıntılar içinde geçirmiştir. Bu nedenle, pek çok başarılı roman yazarı gibi hem üst kültürü hem de daha alt kültürlerin sorunlarını deneyimleme fırsatı bulduğu için romanlarında her ikisini de farklı açılardan yansıtabilmiş ve aralarında ilgi çekici bağlar kurabilmiştir.

Fielding 1730’larda İngiltere’nin önemli komedi yazarlarından biriyken kariyerini yarıda bırakarak romana yönelir. Bir taraftan roman yazarken, bir taraftan da çağının Neoklasik eğilimlerine uygun olarak, iyi romanın nasıl yazılacağı üzerine teoriler üretir. Komedi yazarlığını bir süre uğraştığı gazetecilik geçmişiyle de birleştiren Fielding, Richardson’un romancılığını dalgaya alan eleştirel romanlar üretmeye başlar. Richardson’un erdemli, fedakar, dürüst olma iddiasındaki hizmetçi kızı Pamela’ya karşılık, çıkarıcı, ikiyüzlü, fettan hizmetçi kız Shamela’yı yazar. Bu da Fielding’e yetmemiş olmalı ki, bu kez Pamela’nın antitezi olarak, onunla benzer kaderi paylaşan namuslu erkek hizmetçi Joseph Andrews’i yaratır. Joseph, varlıklı hanım-efendisine karşı namusunu korumak zorunda kalır. Şu farkla ki, Joseph, gerçek aşkı Pamela gibi soylu ve zengin bir hayatın rahatlığında değil, kendisi gibi bir hizmetçi olan Fanny’nin kollarında bulur. İşin

tuhaf yanı, romanın sonunda Fanny'nin Pamela'nın gerçek kızkardeşi olduğu anlaşılır. Neyse ki Joseph'ın biyolojik babası Wilson'un kimliğinin ortaya çıkmasıyla Joseph, Moll Flanders gibi kız kardeşi ile evlenme tehlikesinden kurtulur.

On sekizinci yüzyıl romanında hizmetçilere duyulan ilgi, ondokuzuncu yüzyıl romanında aynı şekilde devam etmedi. Hizmetçiler varlıklı ailelerin hayatından dışlanarak görünmez hale getirilmeye çalışılarak hem fiziksel hem de sosyal hayatta aile sınırlarının dışına çekildiler. 1890'lı yıllarda çalışan her üç kadından birinin ev içinde hizmetçilik yaptığını düşünürsek (Steedman, *Master and Servant* 14), bu suskunluğun hizmetçi sayısındaki ya da onların toplumsal rollerindeki azalmadan değil, hizmetçilerin sisteme istenildiği şekilde sorunsuzca entegre edilmiş olmalarından kaynaklandığı sonucuna varabiliriz. Böylelikle hizmetçilerin her ne kadar gerekli olsa da rahatsız edici varlıkları tamamen yok sayılabilmektedir. Örneğin, Jane Austen'ın romanlarında hizmetçiler fazla göze görünmezler ve çok da az konuşurlar.

On dokuzuncu yüzyılda giderek güç kazanan kapitalizmin yarattığı farklı iş alanları sayesinde, özellikle erkek hizmetçiler endüstriyel alanlarda çalışma olanağına sahip olmaya başlarlar. Romanlarda da hizmetçilerden çok işçilerin hayatına odaklanıldığını görürüz. Buna karşın, “hizmetçi sorunu” (*servant problem, servant question*) yine de üst sınıfları meşgul etmeye devam etmiştir. Genellikle hizmetçilerden söz dinlemez, işe yaramaz, terbiyesiz, çıkarıcı kişiler olarak bahsedilir. Örneğin Charles Wall 1833 yılında Fraser's Magazine'de yayımlanan “Household Servants” (Ev Hizmetçileri) adlı makalesinde hizmetçilerin nankörlüğünden yakınıdır. Wall'ın görüşüne göre, zengin insanların yanında çalışan hizmetçilerin yaşlılık günlerinde yoksulluk çektikleri pek görülmez. Buna karşın, hizmetçilerin hallerine şükredip efendilerine karşı minnet duymaları beklenirken, açgözlülükleri

artmaktadır: “Efendilerine hizmetten anladıkları şey, onların malının mülkünün olabilecek en fazla miktarını, dürüst olmayan yöntemlerle de olsa, kendi üzerlerine geçirmektir”¹¹ (702). Kaybedecek malı-mülkü olan kesim için hizmetçiler her zaman bir tehdit kaynağı olmayı sürdürmüşlerdir. Asıl sorun evde çalışan hizmetçileri evin çocuklarına bakabilecek kadar eğitilmiş, ama geleneğin belirlediği sınıfsal sınırları aşmaya yeltenmeyecek kadar da uysal tutabilmektir.

Hizmetçilik, romanlar, davranış kitapları, vaazlar ve gazeteler aracılığıyla nesneleştirme, romantikleştirme ve aidiyet duygusu yaratma gibi “meşru” gerekçelerle, var olan hiyerarşik düzenin doğal birer parçası haline getirilmeye çalışılmıştır. Hizmet ideolojisinde ve dönemin hizmetçilere yönelik literatüründe tüm çalışan kesime verilen mesaj, William Blake’in “Baca Temizleyicisi” (*Chimney Sweeper*) şiirinde, çocuk işçinin ağzından dillendirilen şu ironik dizeyle özetlenebilir: “Eğer görevlerini yaparlarsa, zarar görmekten korkmalarına gerek kalmaz.”¹² Blake çocuk masumiyetinin altına gizlenen görev bilincini işçi sınıfına hatırlatılırken, aynı zamanda aba altından gösterilen sopaya da dikkat çeker. Görevlerini yapmazlarsa başlarına kimbilir neler gelir. Son bölümde inceleyeceğimiz romanlar görevlerini yapmayan ya da yapamayan hizmetçilerin başına gelenleri konu edinmektedir.

¹¹ They have no thoughts of serving their master further than that it may enable them to appropriate as much of their property as possible to themselves, by means however dishonest.

¹² If all do their duty, they need not fear harm.

HİZMET İDEOLOJİSİ

Oxford İngilizce Sözlük “hizmetçi” (*servant*) kelimesini şu şekilde tanımlar: “Kadın ya da erkek bir efendinin hizmetinde çalışan kişi; üstü konumundaki kişinin yararı için çalışmakla ve onun emirlerine uymakla yükümlü kadın ya da erkek kişi.”¹ Toplumsal bilinçaltının hizmetçilere uygun gördüğü rol, sözlük tanımına da yansımıştır: “ast” konumundaki hizmetçinin kendisinden beklenen işleri yapmak “zorunda” olduğunun altı çizilmiştir. Bu tanım, yalnızca hizmetçi açısından bağlayıcılığı olan bir çalışma etiğinin ideolojik temellerini de yansıtır. Hizmetçi, daha aşağı konumda bir kişi olarak, kendisinden üstün olan efendisinin “emirlerini” dinlemek ve “onun yararı için” çalışmakla yükümlüdür. Burada, hizmetçinin hakları yok sayılmış, hem kendisi hem de yaptığı iş örtük sömürgeci mantıkla nesneleştirilmiştir. Hizmetçinin “belli bir ücret karşılığında,” “belli bir kontrat çerçevesinde,” “ilgili yasada belirtilen ücretten düşük olmamak kaydıyla” çalıştırılması gibi işvereni bağlayıcı herhangi bir sorumluluk yok sayılmıştır.

“Hizmetçi” kelimesinin tanımında bulunmayan, yalnızca çalışanın değil, işverenin de iş ilişkisindeki rolünü vurgulayan bakış açısı, *Oxford İngilizce Sözlüğün* “çırak” (*apprentice*) tanımında mevcuttur:

Yasal bir anlaşma çerçevesinde, belirlenmiş bir süre boyunca, bir zanaatın, sanatın ya da ticaretin özelliklerini ve gereklerini öğrenmek amacıyla, aynı anlaşma çerçevesinde kendisine

¹ A person of either sex who is in the service of a master or mistress; one who is under the obligation to work for the benefit of a superior, and to obey his (or her) commands.

eğitim vermeyi taahhüt eden bir işverenin hizmetinde çalışan kadın ya da erkek²

Hizmetçi ve çırak kelimelerinin tanımlarını karşılaştırdığımızda, hizmetçinin emeğini efendisinin yararını gözetmek için vakfetmesi ve onun çerçevesi çizilmemiş emirlerine boyun eğmesi beklenirken, çırak, koşullarını kendisinin de kabul ettiği bir anlaşma çerçevesinde işverene hizmet için çalışır. İşverenin de karşılık olarak ona eğitim vermekle yükümlü olduğu varsayılır. Her ne kadar çırak-işveren ilişkisi yasal bir kontrata bağlı olsa da Robert Steinfeld'e göre, bir kontratın yasalar önünde eşit olan iki kişiyi bağladığı düşüncesi on dokuzuncu yüzyılda geçerlik kazanan göreceli olarak yeni bir kavramdır (15).

Oxford İngilizce sözlüğün köle tanımı ise şöyledir: “Başka bir insanın malı olan ve esir alınma, satın alınma ya da köle olarak doğma sebebiyle tamamen sahibine tabi olan kişi; özgürlük ve kişisel haklarından tamamen yoksun bırakılan hizmetçi.”³ John Locke, *Second Treatise of Government (Hükümetin İkinci İncelemesi)* adlı kitabının “Kölelik Üstüne” (“Of Slavery”) adlı bölümünde insanın özgürlüğünün “başka bir insanın değişken, belirsiz, bilinmeyen, keyfi iradesine”⁴ (17) bağlı kalmadan her durumda kendi iradesine göre hareket etmesi olarak tanımlar. Köleliği ise “savaşın meşru kazananyla bir tutsak arasında devam eden savaş”⁵ (17) olarak tanımlar. Ne

² A learner of a craft; one who is bound by legal agreement to serve an employer in the exercise of some handicraft, art, trade or profession, for a certain number of years, with a view to learn its details and duties, in which the employer is reciprocally bound to instruct him.

³ One who is the property of, and entirely subject to another person, whether by capture, purchase, or birth; a servant completely divested of freedom and personal rights.

⁴ Inconstant, uncertain, unknown, arbitrary will of another

⁵ The state of war continued, between a lawful conqueror and a captive

zaman ki iki taraf arasında bir tarafın itaatine dayalı bir sözleşme girerse, o zaman kölelik anlaşmanın geçerli olduğu süre dahilinde biter. Locke açısından kölelik, efendinin istediği zaman kölesini öldürebilmesi anlamına da gelmektedir. Tarihte Yahudiler ve diğer ırklar arasında “kendini satanlar” olsa da bu kölelik değil ağır işçiliktir çünkü efendinin gücü “mutlak, keyfi ve despotik”⁶ değildir ve işçisini öldürme yetkisine sahip olmadığı gibi, belli bir süre sonunda da onu özgür bırakmak zorundadır.

1669 yılında Virginia Genel Meclisi tarafından çıkarılan bir kanuna göre, efendiler kölelerini cezalandırmak için döverken öldürdükleri takdirde cinayetten yargılanamazlar. Nedeni ise oldukça ilginçtir:

Kadın ya da erkek, efendilerine ya da denetçilerine karşı koyan dik başlı hizmetçilerin cezalandırılması için geçerlikte olan tek kanun, zencilere uygulanamayacağı için, aynı zamanda zencilerin pek çoğunun inatçılığına şiddete başvurmadan engel olmak mümkün olmadığı için, bu genel meclisin düzenlediği ve ilan ettiği kanuna göre, eğer herhangi bir köle efendisine (ya da efendisinin emriyle onu ıslah etmeye çalışan kişiye) karşı direnç gösterdiğinde, ona uygulanan cezanın şiddeti ölümüne neden olursa, efendinin (ya da onun köleyi cezalandırmakla görevlendirdiği kişinin) taciz amacıyla bunu yapmadığı kesinleşirse, önceden tasarlanmış kötülüğün (ki yalnızca buna göre adam öldürmek suçtur), hiçbir kişinin kendi malına zarar vermesine yol açması kabul edilemeyeceğinden, kölenin bu şekilde öldürülmesi suç teşkil etmeyecektir.⁷ (Henning, 2:270)

⁶ Absolute, arbitrary, despotical power.

⁷ Whereas the only law in force for the punishment of refractory servants resisting their master, mistress or overseer cannot be inflicted upon negroes, nor the obstinacy of many of them by other than violent means suppressed, *Be it enacted and declared by this grand assembly*, if any slave resist his master (or other by his masters order correcting him) and by the extremity

Bu kanundaki ifadelerden de anlayabileceğimiz gibi köleliğin yasal olduğu dönemlerdeki mantığı bugünkü çağdaş bakış açımızla yorumlamak oldukça güçtür. Burada köle bir efendiye ait insan-mal olarak değil, doğrudan mal olarak görülmektedir. Efendinin bile isteye kendi malına zarar vermek isteyeceği düşünülemeyeceği için, kölenin dövülürken ya da işkence edilirken ölmesi suç değil, “kaza” sayılacaktır.

Her ne kadar tarihte hizmetçilere karşı kullanılan şiddeti kölelere uygulanan şiddetle karşılaştırmak mümkün olmasa da, eski zamanlardan beri hizmetçinin toplumdaki statüsünün çıraktan çok köleye yakın olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü, Locke’un sözünü ettiği, yukarıda andığımız sözleşme, genelde hizmetçinin değil, efendinin haklarını korumaya yönelikti. 14 ve 15. yüzyıllarda *servant* (hizmetçi) kelimesi, köle anlamına gelen Latince *servus* kelimesini karşılamak için kullanılıyordu. İncil çevirilerinde de 19. Yüzyılın sonuna kadar “köle” kelimesini karşılamak için kullanıldı. Bugün bile İncil çevirilerine baktığımızda bir İncil çevirisinde *servant* olarak geçen kelime başka bir çeviride *slave* (köle) olarak geçmektedir. Böylelikle, *servant* kelimesi bütün olumlu ve olumsuz çağrışımlarıyla birlikte birbirine tamamen zıt yan anlamları içinde taşıyan bir kelimeye dönüşmüştür. Boyun eğmek yerine göre en yüce eylem, yerine göre de aşağılık kişilere yaraşır bir özellik olarak görülmüştür. Hizmetçilerin durumunu özetleyecek olursak, boyun eğmek “aşağılık” kişilere uygun, yüce bir eylem olarak tavsiye edilmiştir.

Kölelikle hizmetçiliğin tanımlarına da yansıyan ideolojik kafa karışıklığının yansımalarına tarihsel gerçeklik olarak da

of the correction should chance to die, that his death shall not be accompted ffelony, but the master (or that other person appointed by the master to punish him) be acquit from molestation, since it cannot be presumed that prepensed malice (which alone makes murther ffelony) should induce any man to destroy his owne estate.

rastlamak mümkündür. Ruth Paley'den öğrendiğimize göre, 26 Ağustos 1800 tarihli *The Times* gazetesinde yayımlanan bir haber, bir kadının “koyu renkli”⁸ (178) Jamaikalı bir kıza kötü davranmaktan yargılandığından bahseder. Bu habere göre, kızın hizmetçiden çok bir köle olma olasılığı vardır ama kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Bir kölenin hizmet etme zorunluluğuna ya da bu hizmetin sınırlarının tanımlandığına dair herhangi bir dava mahkemelere yansımamıştır (178). Bu örnekte olduğu gibi, bazen bir sorunun yokluğu da onun varlığına işaret edebilir. Kölenin iş tanımına dair bir davanın mahkemelere hiç yansımamış olması, kölelerin herhangi bir yasal hakka sahip insan olarak görülmedikleri gerçeğinin altını bir kez daha çizer.

Köle ve çırak kelimelerinin sözlüklerdeki tanımlarının işaret ettiği ilişkiler yasalarla da sabitlenmişti. Çırağın emeği, belli bir kontrata bağlanmışsa, kendisinin onayı olmadan devredilemiyordu. Çırağın hizmeti ömür boyu sürmek zorunda değildi ve buna ek olarak, kontratın bağlayıcılığı kuşaktan kuşağa aktarılamıyordu. Çıraklar kendilerine kötü davranıldığı zaman mahkemelere başvurabiliyorlardı. Bu yol köleler için kapalıydı. Ayrıca efendi kölesini terk ettiği zaman ona bakmakla yükümlü de değildi (Paley 177).

Hizmetçi-çırak-köle ayrımını daha da karmaşık hale getiren bir uygulama da bazı kölelere çıraklık anlaşması imzalatılmasıydı. Böylelikle köle sahibi köleyi hiçbir ücret ödmeden çalıştırabilir, anlaşma süresi bitince ya da bitmeden rahatlıkla satılmak üzere başka bir ülkeye yollayabilirdi⁹ (Paley

⁸ Girl ‘of colour’

⁹ Haziran 1772’de Lord Mansfield’in James Somerset adlı bir köleyi azad etmesi, İngiltere’de köleliğin kaldırıldığına dair yorumlara neden olsa da, benzer davaların İngiltere mahkemelerinde kayda geçmemiş olması bu konuyu karanlıkta bırakır. James Somerset, Amerika’dan İngiltere’ye köle olarak getirilmiş, efendisinin yanından kaçması ve geri dönmeyi reddetmesi

178). Görünürde çıraklık her ne kadar bir anlaşılmaya bağlı olsa da, uygulamada her zaman bunun kötüye kullanılması mümkündür. Yine de statü olarak hizmetçiyle köleden esirgenen hakların çırak için daha kolay ulaşılır olduğunu görürüz. Eliza Haywood (1693-1756) çıraklar hakkında şunları söyler: “Onlar bir gün efendi olacak hizmetçilerdir. Sıklıkla, hizmet ettikleri kişilerden hem soy hem de eğitim bakımından daha iyidirler”¹⁰ (*Servant-Maid* 37). Haywood, bu gerekçelerle evde çalışan hizmetçilerden aynı evde çalışan çıraklara karşı saygıda kusur etmemelerini ister.

Yerine göre işçinin harcadığı zaman ve işin güçlüğü bakımından çıraklıktan çok daha zor olduğu halde hizmet için harcanan emek acaba neden değersiz sayılmıştır? Marx hizmetçileri işçi sınıfına dahil etmemiştir, çünkü ona göre, toplumsal sınıflar üretim ilişkilerine dayanan emek sömürüsü ve mücadelenin sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu açıdan bakıldığında, hizmet için harcanan emek meta sayılamaz, çünkü bir metanın değerini “onu üretmek için gereken zaman”¹¹ (130) belirlemektedir. İşçinin emeği, o işçi üretim işlemine geçtiği andan itibaren kendisine ait olmaktan çıkar, çünkü işçi emeğini bir ürünün gerçekleştirilmesi için işverene belli bir süreliğine kiraya vermiş sayılır. Tahmin edebileceğimiz gibi, hizmetçinin emeğini kiraya vermesi sonucunda yaptığı iş, yani ürettiği hizmet alınıp satılabilecek bir ürün ortaya çıkarmaz. Somut bir karşılığı bulunmayan, kapitalist patronun üzerine kar payı ekleyerek para kazanmasına yarayacak bir artı değer üretmeyen hizmet, bu nedenle ekonomik bir değer olarak bile görülmemiştir. Hizmetçilerin yaptığı iş söz konusu olduğunda,

üzerine sınır dışı edilerek Jamaika’ya yollanıp tekrar satılmak istenmişti. Lord Mansfield bu hareketi kanunsuz bulmuştu (Paley 165-166).

¹⁰ They are servants only to become Masters, and often of a better Birth and Education than those they serve.

¹¹ Labour-time necessary for the production

ortada mülkiyetini ele geçirmek için mücadele verilmesi gere-
gereken üretim araçları, ya da artı değere çevrilip üzerinden kar
sağlanabilecek somut bir ürün olmadığı için, hizmetçiler
Marx'ın tanımladığı anlamda bir sınıfsal çerçeveye dahil
edilmemişlerdir.

Marx üretimin ilişkilerinin maddi koşullarını
betimlerken, Althusser ideolojik boyutuna dikkat çekmiştir.
Efendilerin efendiliği, kölelerin de köleliği içselleştirerek
kendilerine biçilen karşılıklı rollere yüzyıllar boyu uygun
davranmaları, ancak insan bilincinde yaratılan ve sürdürülen
köklü varsayımların yaratılmasıyla söz konusu olabilir. Bu
varsayımları yaratacak, koruyacak ve besleyecek olan güç
ideolojidir. Oldukça fazla sayıdaki insanın küçük yaştan
başlayarak ağır koşullarda çalışmaya zorlandığı acımasız bir
sistemi sorunsuz sürdürülebilir bir yöntem haline getirmenin bir
aracı olarak ideoloji, kendini yeniden üreten ve sonunda da
vazgeçilmez kılan bir yapının içindeki bilgisayar programı
gibidir. Bu yapıyı yöneten ideoloji o kadar akıllıca kurgulanmış
olmalıdır ki, seçkin azınlık, sayıca üstün çoğunluğun hem
düzene bağlılığını, hem de bağımlılığını garanti altına alabilsin.

Althusser'in tanımına göre ideoloji, “insanların gerçek
yaşam koşullarına dair kafalarında ürettikleri hayali ilişkilerin
hayali bir betimlemesidir” (181).¹² Bu tanım karmaşık gibi gö-
rünse de çok temel bir gerçeğin altını çizmektedir: dışımızdaki
gerçekliği ancak kafamızda ona karşılık gelen imgelerden olu-
şan modeller aracılığıyla tanıyabiliriz. Çoğu zaman da bu mo-
deller, normal koşullar altında olması gerektiğini düşündüğü-
müz gibi, somut dünyadan hareketle üretilen soyutlamalara
değil, dilin soyut dünyasından hareketle tanımlanan “somut”
gerçeklikler yaratır. Yani dil, ideolojik gerçeklik aracılığıyla,
insanın kendini ve çevresiyle olan ilişkilerini algılama biçimini

¹² Ideology is an imaginary ‘representation’ of individuals’ imaginary relation
to their real conditions of existence”

de üretir. İdeolojinin gördüğü ve bize gösterdiği dünyayı, olan ve olağan dünya olarak yorumlarız. Hele de insanın algısı farklı gerçeklik biçimlerine alternatif tanımayan totaliter bir ideolojik sisteminin etkisi altındaysa, efendiye hizmet etmeyi iş ya da zorunluluk değil, karşılığında fazla bir şey beklemeden gerçekleştirmesi gereken bir görev ve sorumluluk olarak görmeye başlayabilir.

Althusser'e göre, "Bir üretim biçiminin varlığını sürdürmesi *yalnızca* o üretim biçimini üreten ilişkilerin yeniden üretilebildiği ölçüde mümkündür" (149)¹³. Kölelik ve efendilik açısından bakıldığında, sistem, inceleyeceğimiz on sekizinci yüzyıl romanlarda da göreceğimiz gibi, kölelere köle, hizmetçilere hizmetçi edinme olanağı veya bu olanağın olasılığını sunarak, hem köleliği hem de hizmetçiliği yüzyıllar boyunca yeniden üretmiş, ortaçağda feodal düzenin, daha sonraki yüzyıllarda ise kapitalist düzenin doğal birer parçası haline getirmiştir.

Peter Laslett'in görüşüne göre "Eski toplum düzeninde belki de her hizmetçi, bir gün evlenip bir ailenin başına geçtikten sonra, başkalarını emri altında çalıştırabileceğine inanıyordu"¹⁴ (4). Laslett bu inancın gerçek yaşamda çok da karşılığını bulmadığını iddia eder çünkü endüstri devrimi öncesi toplumunda bir hizmetçinin kendine uygun bir eş bulup bir efendiden bağımsız yaşamaya başlaması oldukça zordur. Bu nedenle, pek çok hizmetçi doğumundan ölümüne kadar aynı efendiye hizmet etmek zorunda kalır (4). Böylelikle, sistem köklü değişimlere ihtiyaç duymadan Althusser'in işaret ettiği anlamda kendisini sürekli yeniden üretebilir. Bu yeniden

¹³ A mode of production *subsists only insofar as* the reproduction of the conditions of production is ensured.

¹⁴ Perhaps every servant in the old social World was confident enough that he or she would some day get married and be at the head of a new family, keeping other in subordination.

üretimin ideolojisine destek olan tarihsel gerçekliğe göz atmak da aydınlatıcı olacaktır.

Köleliği ve hizmetçiliği meşrulaştıran fikirlerin kökeni, yazılı tarihin hatırlayabildiği zamanlardan çok daha eskilere dayanır. William H. Sewell'a göre, Marksist terminoloji ekonomik olanı maddi olana eşdeğer sayarken, bu bakış açısını kendisinden önce gelen Hristiyan Ortaçağ söyleminden aldığı farkında değildi (22). Buna göre insan, doğası gereği ikiye bölünmüş bir canlıydı: maddi bir varlık ve ancak ölüm alında kurtulacak olan, Tanrı'ya bağlı bir ruh. İnsan ruhani dünyayı hak etmek için yapması gereken pratiklerle, bedenini bitmek tükenmek bilmeyen, çoğu zaman şeytani maddi istekleri arasında seçim yapmak zorundaydı. İdealizm ve materyalizm arasındaki bu ezeli çatışmayı, cennet bahçesinde insanın yaşadığı ikilemde bile görmek mümkündür. Ademoğlu ancak ürkütücü bir fikir olan seçme özgürlüğünü kullanarak iyi ve kötü arasında bir seçim yapabilirdi (24).

İnsanoğlu seçme özgürlüğünü kullanarak, maddi dünyanın baştan çıkarıcı nimetleri uğruna cennet bahçesindeki ideal mutluluğu feda etmeyi göze almıştı. Sonuçta, ideal dünyayı elinin tersiyle iterken, kendini maddi dünyanın koşullarına ve gereklerine mahkum kılmıştı. Bu gereklerin başında karnını doyurabilmek için emek harcama zorunluluğu geliyordu. Zamanla, emeğin bir artı değer ürettiği her yerde, o emek aracılığıyla üretilen mal üzerinden kar sağlayarak emek harcamadan yaşamak isteyen yeni sınıflar türedi.

Sewell'in de öne sürdüğü gibi, klasik Marxist bakış, ekonomik olanın güçlü kültürel boyutunu ihmal etmiş, hatta yok saymıştır. İnsanlar, doğadaki diğer canlılardan farklı olarak, doğuştan programlanmış birtakım güdüler doğrultusunda hareket etme eğiliminde olsalar da, bu eğilimleri öğrenilmiş kültürel davranış kalıplarıyla sınırlandırarak ifade ederler. Diğer doğal yaşam biçimlerinden farklı olarak insan, içinde yaşadığı

kültür olmadan, kendi için ve tek başına varlığını sürdüremez. Bu nedenle, cennet bahçesindeki ikileme benzer bir biçimde idealizm ve materyalizm arasındaki karşıtlıktan beslenen geleneksel Marxist söylem, insanın davranışlarının aynı anda hem materyalist hem de idealist olabileceği gerçeğini gözardı etmiştir. “Sınıf” kavramının tanımında endüstriyel kapitalizmin ürettiği, toplumdaki ekonomik hiyerarşiye göre belirlenen gruplar vardır. Ne var ki üretim, her zaman bir ürün değil, hizmet üretme biçiminde de gerçekleşmektedir.

Carolyn Steedman’a göre, İngiliz kültüründe hizmetçiler, Adam Smith ve Karl Marx arasında bir yerlerde kayboldular. Adam Smith, 1770’li yıllarda hizmetçilerin yaptığı işi işten saymadığı, Karl Marx da yüz yıl sonra Adam Smith’i temel alarak yazdığı, yirminci yüzyılın toplumsal tarihçileri de Marx’la Smith’ten yararlandıkları için, hizmetçiler gözardı edilemeyecek sayıda büyük bir kitle olmalarına karşın, bir sınıf olarak adlandırılmadılar (“Boiling Copper” 43). Hizmetçiler, onsekizinci yüzyılda çalışan kesimin çoğunluğunu oluşturdukları halde, E.P. Thompson, *The Making of the English Working Class (İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu, 1966)* adlı kitapta onlara hemen hemen hiç yer vermez. Her ne kadar Thompson bir evde çalışan, inkar edilemeyecek sayıdaki hizmetçi nüfusunun varlığından söz etse de, onları ayrıcalıklı bir grup sayar:¹⁵

Endüstriyel Devrim boyunca çalışan kesimi oluşturan en büyük grup ev içinde çalışan hizmetçilerdi. Bunların çoğunluğu da bir evde ona iş veren aile ile birlikte yaşayan,

¹⁵ The largest single group of working people during the whole period of the Industrial Revolution were the domestic servants. Very many of them were the household servants, living in with the employing family, sharing cramped quarters, working excessive hours, for a few shillings’ reward. Nevertheless, we may confidently list them among the more favoured groups whose standards (or consumption of food and dress) improved on average slightly during the Industrial Revolution.

küçük mekanlara sıkıştırılmış, birkaç şilinlik ödül için fazla-fazlasıyla uzun süreler çalıştırılan kimselerdi. Yine de, rahatlıkla onları Endüstriyel Devrim süresince standartları (yemek ve giysi tüketimi) ortalamaya bakıldığında az da olsa gelişen ayrıcalıklı gruplardan biri sayabiliriz. (211)

Bütün olumsuz çalışma koşullarına karşın, Thompson gibi düşünenler, hizmetçileri kendilerine bakan aile içinde asimile edilmiş, yiyecek ve giyecek bulabildikleri için şükretmesi gereken kişiler olarak görme eğilimindeydiler. Hizmetçiler tüm çalışan kesim içinde “ayrıcalıklı” damgası yedikleri için yok sayılıyorlardı.

Ayrıcalıklı görüldüklerinden üzerinde durulmaya değer görülmemelerinin yanısıra hizmetçiler ve onların çalışma koşulları hakkında bağımsız verilere ulaşmak güçtü. Yanlarında çalıştıkları ailelere entegre olarak yaşadıkları için yaşama koşulları dışarıdan kolayca gözlemlenemiyordu. Aldıkları ücret ve bu ücreti hangi koşullarda aldıkları da genellikle kayıt altına alınmadığı için, gelir düzeyleri de tam olarak bilinemiyordu.

Adam Smith, *The Wealth of Nations* (1776) adlı eserinde hizmetçileri “üretici olmayan emekçiler” (*unproductive laborers*) kategorisine dahil eder. Smith’in, “üretici olmayan” teriminden anladığı şudur:

Bir imalatçının emeği, üzerinde çalıştığı materyale değer kazandırırken aynı zamanda hem kendine ödenecek olan ücrete hem de efendisinin karına değer katar. Buna karşılık olarak ev işlerinde çalışan bir hizmetçinin emeği hiçbir şeye değer katmaz.¹⁶ (270)

Marx’ın teorisinde de gördüğümüz benzer varsayıma göre, herhangi somut bir ürün üreten işçinin emeği, ürettiği ürüne

¹⁶ The labor of a manufacturer adds generally to the value of the materials, which he works upon, that of his maintenance, and of his master’s profit. The labor of a menial servant, on the contrary adds to the value of nothing

katma değer kazandırırken, hizmetçinin emeği, eyleme geçiril-geçirildiği andan itibaren geride hiçbir iz bırakmadan yok olmaktadır. Örneğin, bir hizmetçinin yemeği hazırlayıp sofraya getirmesi sürekli yapması gereken bir iş olduğu halde, işveren açısından maddi temeli olan bir kâr kaynağı olmadığı için, hizmetçiye yaptığı iş karşılığında ödenen ücretin geri kazanılmasına da katkıda bulunmaz.

Smith'in kapitalist mantığının gözardı ettiği nokta, hizmetçinin yaptığı işler sonucunda efendisine zaman kazandırmasıdır. Kapitalist mantık, herhangi bir ürünün üretimine katkıda bulunan işçiye “zaman paradır” (*time is money*) sloganını benimsetir. İşçiye çalıştığı saat başına para verdiği için, onun çalışmaya ayırdığı zamanın herhangi bir bölümünü boşa harcamasına göz yumamaz. İşveren-efendi açısından bakıldığında zaman para değildir çünkü efendi için çalışmak işçileri çalıştırmak anlamına gelmektedir. İşverenin zamanı işçisine değil kendisine aittir. Bu nedenle, İngiliz toplumunda “centilmen” olmak demek fiziksel iş yapmamak anlamına gelmektedir. Alt sınıfların zaten yapmak zorunda oldukları işler için emek harcadığını düşünen efendi, hizmetçisine normalde kendi yapması gereken bir iş için para ödediğini düşünmez. Yoksul sınıflar hizmet etmek için doğmuşlardır, bu nedenle de karın tokluğuna çalıştırılmaları yeterlidir.

Adam Smith'e göre, himayesi altında “üretici işçi” besleyenler zenginleşirken hizmetçi besleyenler yoksullaşır. Smith, hizmetçileri, yiyici misafirler, atlar ve köpeklerle birlikte, üretilen kapitali gereksiz yere tüketen canlılar arasında sayar. Ona göre hizmetçi beslemek, astarı yüzünden pahalıya gelen bir iştir. Hizmetçiler, işveren açısından bakıldığında, onların ücretlerini ödemeye yarayacak olan toprağa herhangi bir değer katmazlar. Bu nedenle, kapital üretmek ve yarattığı serveti boşa harcamak istemeyen biri, mümkün olduğu kadar az

hizmetçi çalıştırılmalıdır (283-84). Hizmetçinin emeği, günümüzde bir kadının evi ve ailesi için gün boyu harcadığı emeğe benzer biçimde, maddi karşılığı olmayan bir emek türü olarak görülmektedir.

Smith, üretim ilişkileri açısından bakıldığında, hizmetçileri gereksiz bir masraf kaynağı gibi görse de, Marx endüstriyel dünya için onların vazgeçilmezliğinin farkındaydı. Althusser'in "ücret köleliği" olarak adlandırdığı kapitalist üretim ilişkilerinde işçiye verilen rolü, Marx antik çağlardaki köleliğin bir başka biçimi olarak görmüştür:

Büyük çaplı endüstrinin üretkenliğindeki olağanüstü artış, üretimin diğer tüm alanlarında daha yoğun ve daha kapsayıcı bir biçimde emek gücünün sömürülmesine olanak sağladığından, çalışan sınıfın giderek daha da artan bir bölümü üretken olmayan işlerde çalıştırılmaktadır. Böylelikle, eski zamanlarda ev işlerinde kullanılan kölelerin, sürekli genişleyen bir alanda, erkek hizmetçiler, kadın hizmetçiler, seyisler vb. içeren "hizmetli sınıfı" adı altında yeniden üretilmesi mümkündür.¹⁷ (Marx 574).

Marx, hizmetçiliğin, bir anlamda, köleliğin farklı adlar altında yeniden hayata geçirilmesi anlamına geldiğinin farkındaydı. Bu görüşü doğrular bir biçimde, "Londralı alt-orta-sınıf ailelerin evlerinde çalışan genç hizmetçilere günlük konuşma dilinde 'küçük kölecik' adı verilmekteydi" (Marx 574).¹⁸

¹⁷ The extraordinary increase in the productivity of large scale industry, accompanied as it is by both a more intensive and a more extensive exploitation of labour-power in all other spheres of production, permits a larger and larger part of the working class to be employed unproductively. Hence it is possible to reproduce the ancient domestic slaves, on a constantly extending scale, under the name of a servant class, including men-servants, women-servants, lackeys, etc.

¹⁸ The young servant girls in the houses of the London lower middle class are in common parlance called 'little slaveys.'

Yukarıda çeşitli boyutlarına değindiğimiz ideolojik gerçekliğin dinsel boyutuna bakıldığında, Hristiyan toplumsal yaşama kültürünün, bir ticari araç olarak köleliğin oluşumunda ve gelişimindeki etkisi tartışılmazdır. Köleliğin farklı toplumlar tarafından bu kadar kolay içselleştirilerek günlük yaşamın sıradan bir parçası haline getirilmesinin nedenlerinden biri, belki de en önemlisi olarak, hem Tevrat'ta hem de İncil'de kölelikten dünya düzeninin doğal bir parçası olarak bahsedilmesini sayabiliriz. Tevrat'ın Levililer adlı bölümündeki şu ayetler köle olarak çalıştırılabilecek (ya da çalıştırılmayacak) insanlarda aranması gereken nitelikleri tanımlar:

Sizinle birlikte yaşayan kardeşlerinizden birisi yoksulluğa düşer de size satılmak istenirse, onları köle olarak çalışmalarını için zorlamayın.¹⁹ (Lev. 25.39)

Erkek ve kadın köleler etrafınızdaki kafir halklardan gelmelidir; onlardan kadın ve erkek köle satın alabilirsiniz.²⁰ (Lev. 25.44)

Onları çocuklarınıza sahiplenmeleri için miras olarak bırakabilirsiniz; hayatları boyunca köle yapabilirsiniz, ama kardeş İsrailoğullarına acımasızca hükmetmemelisiniz.²¹ (Lev. 25.46)

¹⁹ And if thy brother that dwelleth by thee be waxen poor, and be sold unto thee; thou shalt not compel him to serve as a bondservant (Lev. 25.39). [Bu kitapta Tevrat'a ve İncil'e yapılan bütün göndermelerde İngilizce Kral James Versiyonu (*King James Version*) esas alınmıştır].

²⁰ Both thy bondmen, and thy bondmaids, which thou shalt have, shall be of the heathen that are round about you; of them shall ye buy bondmen and bondmaids.

²¹ And ye shall take them as inheritance for your children after you, to inherit them for a possession; they shall be your bondmen for ever: but over your brethern the children of Israel, ye shall not rule one over another with rigour.

Yukarıdaki ayetlerde Tanrı'nın kölelikten muaf tuttuğu tek ırk Yahudilerdir. İlk alıntımızdaki Levililer 25.39'un Kral James çevirisinde “kardeşiniz” olarak tercüme edilen kelime, Tevratın başka bazı çevirilerinde “İsrailliler” olarak da geçer. Tevrat Yahudiler dışındaki tüm ırkların ömürleri boyunca köle olarak çalıştırılmalarını, mal gibi alınıp satılmalarını ve tutsakların miras yoluyla genç kuşaklar tarafından devralınabilmesini meşru saymıştır. “Ama kardeşlerinize (İsraillilere) acımasızca hükmetmemelisiniz” emri, örtük olarak da olsa, kardeş sayılmayanlara acımasızca hükmetmeyi olasılık dahilinde saymaktadır.

Tevratın tek bir ırkı üstün sayarak diğer ırklara köleliği reva gören bu tavrının benzerini Jonathan Swift'in 1766 yılında yazdığı (yazarlığı ona atfedilen de diyebiliriz) *Directions to Lords and Ladies (Lordlara ve Leydilere Direktifler)* adlı kitabında da görürüz. Bir zamanlar ayak işlerine bakan bir hizmetçiden ticari kazanç için çalışan bir tür memura dönüşen anlatıcı, varlıklı bir centilmenin evi ve o evde çalışan hizmetçilerde olmasını gerektiğini düşündüğü özellikleri şöyle tanımlar:

İçinde bütün dillerin ve ulusların yer aldığı hoş bir Babil kulesi olsun. Kapıcısı İsviçreli, aşçısı Fransız, centilmen uşağı Alman, kahyası Hollandalı, arabacısı İsveçli, ayak işlerine bakan uşakları da Avusturyalı ve Macar olsun²²

Bu yazılanlara bakıp o dönemdeki hizmetçilerin tamamen Avrupalılardan oluştuğunu düşünmemeliyiz. Hizmetçilerin sayıca çoğunluğunu İngilizler oluştursa da, farklı ulustan hizmetçi çalıştırmak egzotik bir merak unsuru ya da kültür

²² Let his house be a pleasant *Babel* of all Tongues and Nations....Let his Porter be a Swiss, the Cook a *Frenchman*, His Gentleman a *German*, his Butler a *Hollander*, his Coachman a *Swede*, his footmen *Austrians* and *Hungarians* (Intro. P.15, Hecht, *Colonial Servants* 54'de alıntılanmıştır)

göstergesiydi. Özellikle Paris ve Versailles sarayı çevresinde gelişen Fransız saray kültürü, İngilizler için taklit edilmesi gereken modaların kaynağı sayılıyordu (Hecht, *Colonial Servants* 2). Buna rağmen, Fransız hizmetçiler pek de itibar görmüyordu. *Gentleman's Magazine*, 1744 yılında Fransız hizmetçiler hakkında şu saptamada bulunuyordu: “Fransız köleler kendi ülkelerindeki köle ruhlu efendilerine çok daha aşağı bir biçimde boyun eğdikleri için ithal edilir.”²³

İlerleyen bölümlerde de göreceğimiz gibi, hizmetçinin kültürü ve soyu, ev içindeki konumunu ve prestijini de belirliyordu. Genellikle ayak işleri ve en alt düzeydeki ağır işler yabancılara ya da toplumun en alt kesiminden gelen hizmetçilere veriliyordu. Richard Steele, *The Tender Husband* (1705) adlı oyununda, Mrs. Clerimont adlı karaktere şunları söyler: “İngilizler bağımsızlıkları söz konusu olunca edepsizleşirler. Bütün alt düzey hizmetçilerimi Fransızlar’dan seçeceğim. Mutlak bir monarşide ayak işlerine bakmaya yarayacak iyi bir hizmetçi doğamaz” (193).²⁴ Ayaktakımından sayılanların en alt seviyesinde ise zenciler vardı. Onsekizinci yüzyılda evden kaçan zenciler için verilen kayıp ilanlarındaki resimlerde, zencilerin çoğunun boynunda tasma olduğu görülür (Fletcher ve Stevenson 13).

Özellikle zenciler sözkonusu olduğunda hizmetçi ve köle arasındaki ayrım iyiden iyiye belirsizleşmeye başlar. Colin Kidd’e göre, ırk tabanlı kölelik Amerika’daki kolonilerde on yedi ve on sekizinci yüzyıllar boyunca giderek artan bir biçimde yayıldı. Bu karmaşık sistemin içinde tutsaklık ve statü hiyerarşisi yukarıdan aşağıya doğru şu farklı biçimlerde ortaya

²³ French slaves, imported only for their meaner kind of submission to the slavish masters of their own country (XV, 544). Hecht, *Colonial Servants* 8’de alıntılanmıştır.

²⁴ The English are so saucy with their liberty-I’ll have all my lower servants French-There cannot be a good footman born out of an absolute monarchy.

çıkiyordu: ceza olarak hizmete mahkum edilen beyaz İngilizler, kontrata bağı beyaz İngiliz hizmetçiler ve siyahi hizmetçiler. 1670’de Virginia’da çıkan bir kanun köle’yi şöyle tanımlar: deniz yoluyla getirilen, “Hristiyan olmayan tüm hizmetçiler.”²⁵ 1660’lardan başlayarak sömürge yasaları zenci kölelere vaftiz yoluyla kölelikten kurtulma yolunu kapadı. Böylelikle kölelik giderek dinsel temellerle tam olarak buluşma fırsatı bulamadan ırkçı temellere oturtulmaya başlandı (24-25).

Tevrat, hizmetçi-efendi hiyerarşisinin korunması gerektiğine dikkat çeker. Vaizler adlı bölümde Türkçe’deki “ayaklar baş oldu” deyimine benzer bir düşüncenin işlendiğini görürüz. Dünyadaki doğal düzenin bozulması, hizmetçilerin efendi gibi davranmasına eş tutulur: “Prensler hizmetçiler gibi yerde yürürken, hizmetçilerin ata bindiğini gördüm” (10.7).²⁶ Bu ayetin onyedinci ve onsekizinci yüzyıllarda kullanılan bir İngiliz atasözünde de yankılandığını görürüz. Hizmetçilerin sınıf atlamaya çalışması şeytani anlamda bir kötülük (*evil*) olarak görülür: “En bilge insanlar, hizmetçilerin at üstünde dolaşmasını büyük bir kötülük olarak görmüşlerdi.”²⁷ Hizmetçinin at üstüne dolaşması sembolik olarak rahata kavuşmasını ya da yönetilen değil yöneten konumuna çıkmasını simgeler. Oysa “doğal düzen”e göre efendi at üstünde, hizmetçi de yerde onun yanında yerde yürümelidir.

İncil’e baktığımızda, Tevrat kadar katı olmamakla birlikte, orada da köleliğin yer aldığını görürüz. Efesliler 6.5-6.8. ayetlerde kölelere ve hizmetçilere efendilerini nasıl

²⁵ All servants not being Christians (Kidd 24, n.51)

²⁶ I have seen servants upon horses, and princes walking as servants upon the earth.

²⁷ The wisest of men saw it to be a great evil that servants should ride on horses.

görmeleri ve onlara karşı takınmaları gereken tutum anlatılmış-anlatılmıştır²⁸:

Hizmetkarlar, efendiniz olan kimselere bedeninin gereklerine göre boyun eğin: korkuyla ve titreyerek; Nasıl ki tüm kalbinizle İsa'ya bağlanıyorsanız öyle bağlanın.²⁹

Sırf dış görünüşü kurtarıp insanları hoşnut etmek için değil, ama İsa'nın hizmetkarları olarak, Tanrı'nın iradesini kalpten yerine getirerek;³⁰

İyi niyetle hizmet edin, insana değil, Tanrı'ya hizmet eder gibi.³¹

Köle ya da özgür olsun, her kim herhangi bir iyi iş yaparsa Tanrı'dan ayınsını alacağını bilmelidir.³²

Efendiyle köle arasındaki ilişki Tanrı ile inanan arasındaki koşulsuz boyun eğme ve kabullenme ilişkisine göre modellenmiştir. Burada sevgiden çok korku ön plandadır. Efendi tanrılaştırılırken hizmetçisi de onun kulu gibi görülmektedir. İlginç olan, efendi-köle ilişkisinde saygı, korku ve içtenliğin bir arada yaşayabileceği fikrinin işlenmesidir. Oysa saygı ve içtenlik bireysel iradeye dayalıyken, korku, özellikle de “titreten” korku genelde zorlamaya ve şiddete dayalıdır. 6.8. ayette de yapılan iyi işlerin karşılığının efendiden değil, Tanrı'dan geleceği vaad edilmektedir. Elbette ki bu iyi işlerin başında efendiye hizmet ve itaat gelmektedir. Efendi-köle ilişkisinin sorunsuz sürebilmesi için bütün yükümlülük

²⁸ E.S. Turner'a göre o dönemin en çok alıntılanan kutsal metinlerden biri Efesliler 6 kitabının 5-7. ayetleriydi (196)

²⁹ Servants, be obedient to them that are your masters according to the flesh, with fear and trembling, in singleness of your heart, as unto Christ;

³⁰ Not with eyeservice, as men-pleasers; but as the servants of Christ, doing the will of God from the heart;

³¹ With good will doing service, as to the Lord, and not to men.

³² Knowing, that whatsoever good thing any man doth, the same shall he receive of the Lord, whether he be bond or free.

hizmetçinin üzerindedir. Efendi, tıpkı Tanrı gibi güçlü, kusur-kusursuz bir otorite rolündedir. Ona karşı yanlış bir iş yapmaktan korkması gereken kişi hizmetçinin kendisidir.

İncilin John adlı kitabında, hizmetçi metaforu, günahkarın Tanrı önündeki halini anlatmak için kullanılmıştır (Pek çok çeviride bu kelime “köle” olarak geçmektedir). İnananların tamamını simgeleyen aile metaforunun içinde günahkar kişiye ailenin hizmetçisi rolü biçilirken, İsa, ailenin oğlu olarak simgeleştirilmiştir: “Bir hizmetçi evin içinde sürekli bir konuma sahip değildir, oysa oğul sonsuza dek oraya aittir” (8.35).³³ İncilde de Tevrat ayetlerine benzer bir biçimde, kölelere kalıcı, güvenli bir yer vaadi verilmez. Çünkü köleler, evin içinde yaşasalar da aileden değildirler. Efendilerini memnun etmedikleri zaman alınıp satılabilirler. Kendi bedenleri üzerindeki tasarruf kendilerine değil, efendilerine aittir. Ailenin oğlu ise kan bağından doğan miras hakkı nedeniyle evin ebedi sahibi ve varisidir. Her ne kadar bu ayetin konusu günah işlemenin kötülüğü olsa da, seçilen örnekte günahkarın hizmetçi olarak tanımlanması, hizmetçilere toplumun bakışı konusunda ipuçları vermektedir.

Tevratın ve İncilin pek çok bölümünde inananlar Tanrı’nın kölesi olarak tanımlansalar da, yukarıda alıntıladığımız ayetler sembolik değil, gerçek kölelerden/hizmetçilerden bahsetmektedir. Althusser’in de belirttiği gibi,

Kilise, okul ya da parti tek başına birer ideolojik devlet düzeneği değildir. Bunların her biri, İdeolojik Devlet Düzenekleri adını verdiğimiz farklı sistemlerin birer

³³ And the servant abideth not in the house forever: but the Son abideth ever.

parçasını oluşturur: dinsel sistem, okul sistemi, politik sistem vb. ³⁴ (85)

Kölelik ya da hizmetçilik, bir sistem olarak tek başına var olamaz; kendine benzer sistemler oluşturan farklı düzenekleri bir araya getiren bir çarkın parçası olarak varlığını sürdürebilir. Bu çark ancak kendisine benzer çarklar arasında bir işlev kazanacak, bir üst sistemi oluşturmaya ve onun da yardımı ve aracılığıyla kendini yeniden üretmeyi sürdürmeye devam edecektir. Bu nedenle dinsel tanımlamalardaki efendi-uşak ilişkisi toplumsal alandaki hizmet ilişkilerinde karşılığını bulacaktır.

Dinsel ideolojinin işlevi ve yapısı hakkında söylediklerimiz tüm diğer ideolojiler için de geçerlidir. Ahlaki alanda aynadaki gibi karşılıklı birbirini yansıtmalı ilişkisi Özne (Görev) ve boyun eğen özneler (ahlaki bilinçler/ vicdanlar); yasal ideolojide Özne (Adalet) ve boyun eğen özneler (özgür ve eşit insanlar); politik ideolojide ise Özne (değişken olabilir: Baba toprağı, Ulusal ya da Genel Çıkarlar, Gelişme, Devrim) ve boyun eğen özneler (organizasyonun üyeleri, seçmenler, militanlar, vb.) arasındadır. ³⁵ (198)

Farklı adlar altında da olsa bu ideolojilerin ortak özelliğı bir tarafta boyun eğdiren, diğer tarafta da boyun eğen kesimi var

³⁴ A church, a school, a party do not *each* constitute *one* Ideological State Apparatus; rather, each forms a component part of different *systems*, which we term I ideological State Apparatuses: the religious system, scholastic system, political system, and so on.

³⁵ But what we have said about the functioning and structure of religious ideology holds for all other ideologies as well. In morality, the specular relation is that of the Subject (Duty) and the subjects (moral consciousnesses/ consciences); in legal ideology, the specular relation is that of the Subject (Justice) and the subjects (men who are free and equal) ; in political ideology, the specular relation is that of the Subject (variable: the Fatherland, the National or General Interest, Progress, the Revolution) and the subjects (the members of the organization, the voters, the militants, and so on).

kılabilmektedir. Boyun eğen kesimin sömürülen emeğine dayalı kapitalist sistem, bu sömürüyü var kılabilmek için kendi sistemini yalnızca maddi olarak değil, düşünsel olarak da yeniden üretmelidir. Maddi dünyadaki somut düzenekler, ancak düşünsel düzeydeki varsayımların birer uzantısı olarak varlıklarını sürdürebilirler.

Boyun eğen kesimi yaratmanın en sağlam yolu, doğaldır ki eğitimden geçer. Platon’un mağara metaforunda betimlediği gibi, kendisine gösterilen gölgelerin gerçek olduğuna inandırılmış bir köleye içinde yaşadığı mağaranın karanlığı dışarıdaki aydınlıktan daha çekici gelecektir. Bu nedenle, eğer yeterince eğitim görmemişse, zincirlerinden kurtulmak dahi istemeyecek, onu kurtarmak için gelen birine karşı çıkacaktır.

17 yaşına kadar en az iki soylu evde hizmetçilik yapan Hannah Wooley, 1675 yılında yazdığı nezaket kuralları, öğütler, reçel yapma yöntemleri vb. içeren *Hanımefendinin Elkitabı: Kadınlar için Rehber* adlı kitabında altı yaş-onaltı yaş arası “hanımefendiler”e Tanrı’dan korkmayı, sabah, öğle, akşam dua etmeyi, her gün İncil okumayı öğütledikten sonra şöyle der:

Bir seyyah kendini en iyi konuşmasından, bir genç kız/hizmetçi (*maid*) ise susmasından belli eder. Kendinizi taşıırken ortalama düzeyi tutturmalısınız; ne çok katı ne de çok serbest davranmayın. Aptalca sırtışlar bir hanımefendiye değil bir oda hizmetçisine yakışır.³⁶

O günlerin İngilteresi’nde hizmetçilik kariyeri bugün olduğundan çok daha erken yaşlarda başladığı için “genç kız” anlamına gelen *maid* kelimesi “hizmetçi” anlamında da kullanılıyordu. Daha onyedinci yüzyıldan başlayarak kadın

³⁶ A travelier sets himself out best by discourse, but a Maid is best set out by silence. For your carriage, let it be in a Mediocrity, neither too precise, nor too free. These simpring, made-faces, partake more of Chamber-maid than Gentlewoman.

hizmetçilere ancak susarak, efendilerine koşulsuz boyun eğerek ve işlerini kusursuz bir biçimde yürüterek toplumda kendilerine saygıdeğer bir yer edinebilecekleri fikrinin aşılandığını görürüz. Üstelik bu kendini ortamdan silip yok etmeye de izleri günümüze kadar gelen “hanımefendilik” yaftası yapııştırılmıştır. Hanımefendi, her zaman ciddi, suskun ve bir adım geride durmalıdır. Ayrıca, *woman* (kadın) kelimesi de kişiye özel hizmetçi anlamına gelmekteydi³⁷. Ev içinde çalışan hizmetçilerin büyük bir çoğunluğu kadınlardan oluşuyordu.

Dönemin din adamı, biyografi yazarı ve yazar Thomas Broughton *Serious Advice and Warning to Servants* (Hizmetçilere Önemli Öğüt ve Uyarılar, 1763) adlı kitabında şu uyarıyı yapar: “Kendi sınıfınızın ya da konumunuzun üzerinde giysiler giymemeye dikkat edin. Tanrı’nın sizden daha yüksek bir konuma yerleştirdiği kişileri aptalca taklit etmekten kaçının”³⁸ (21). Bu tepki Rönesans tiyatrosunda oyuncuların soylu rolü yaparken bile soylular gibi giyinmelerinin onlar tarafından bir saygısızlık ya da tehdit olarak algılanmasına benzer. On sekizinci yüzyıl romanlarında da göreceğimiz gibi sınıf ayrıcalıkları öncelikle görüntüden başlar. Üst sınıf, giysilerini de bir aidiyet ve otorite sembolü olarak kullandığı için onu alt sınıflarla paylaşmaya kesinlikle karşıdır. Dönemin yazarları da kendileri üst sınıftan olmasalar bile alt sınıfa ders vermeye oldukça meraklı görünürler.

Bildiğimiz gibi, on sekizinci yüzyıl basılı materyaller yoluyla halka sürekli “doğru” davranma biçimlerinin öğretildiği

³⁷ Örneğin, Eliza Haywood *The Female Spectator* (1745) adlı dergide, okumaya zaman ayırmayı vakit kaybı sayan yeni yetme genç hanımlara giyinirken ya da günün eğlencelerinden yorgun düşüp de dinlenmeye çekildiklerinde “kadınları” tarafından kitap okunmasını önerir (199).

³⁸ Beware of dressing above your rank or station. Shun herein that foolish affectation of imitating your superiors, whom Providence hath placed in a higher state of life.

bir dönemdir. Hizmetçilerin nasıl davranmaları gerektiğini anlatan çeşitli kitapçıklarda efendiye koşulsuz boyun eğmek tanrısal bir yasa olarak sunulmuştur. Tanrı, efendiyle aynı kefeye konularak, efendiye hizmet etmek sanki Tanrı'ya hizmet etmekmiş gibi sunulmuştur. Bu şekilde modellendiği zaman, efendinin iradesi yanılmaz, karşı konulmaz, korkulması gereken bir güç olarak hizmetçinin karşısına dikilmektedir. Althusser'in açıkladığı biçimiyle, Tanrı'nın seslendiği özne, kendisine hitap eden sese, o sesin muhatabı olarak kulak verdiği andan itibaren ona boyun eğen kul haline gelmektedir.

Bir Tanrı-efendiye bağlanan hizmetçiden, ancak kendini kiliseye adanmış bir rahipten ya da rahibeden beklenebilecek, sorgusuz sualsiz bir kabulleniş ve kendinden vazgeçme beklenmiştir. Jonathan Swift'in de yakın arkadaşlarından olan Rahip Patrick Delany (1685-1768), 1750 yılında yayımlanan *Twenty Sermons upon Social Duties and Their Opposite Vices* (*Toplumsal Ödevler ve Bunların Karşısı olan Kötülükler üzerine Yirmi Vaaz*) adlı kitapta hizmetçilere hitaben şöyle der:

İşe alındığınızda zamanınız ve gücünüz artık size değil, efendinize aittir; bunlar, efendinizin hizmetine verilecektir. Bunun sonucu olarak, zamanınızı ve gücünüzü istediğiniz gibi kullanamazsınız, efendinizin emrettiği şekilde kullanabilirsiniz; bunları yanlış yollarda kullanamazsınız; apaçık haksızlığa ya da sahtekarlığa başvurmadan onları efendinizden saklayamazsınız. Bir insanın sizden satın aldığı zamanı çalmak, parasını, malını ya da satın aldığı başka bir şeyi çalmak kadar kötü bir iştir.³⁹ (192)

³⁹ Your time and strength are no longer your own, when you are hired; they are your master's, and to be employed in his service; and consequently you cannot employ them as you please, but as he directs: nor can you misemploy them, or with-hold them from him without manifest fraud and injustice. Robbing a man of the time he hath bought of you, is just as wicked as to rob him of his money, or his goods, or any other purchase.

Rahip Delany'nin açıkça tanımladığı sözleşme, işçi-işveren ilişkisinden çok efendi-köle ilişkisine işaret etmektedir. Zaman paradır ve zaman efendiye aittir. İşe girdiği andan itibaren, hizmetçinin bireyselliği bir köleninkine benzer bir biçimde tümüyle yok sayılarak, fiziksel gücü ve bu gücün gün boyunca nasıl kullanılacağı tümüyle efendinin tasarrufuna bırakılmıştır. Bütün iradesinden ve kimliğinden soyutlanan köle, çeşitli yollarla sahibi Tanrı-efendiyi aldatmaya kalktığında ise doğrudan suç işlemiş sayılacaktır. Bu türden suçların “intikamını” da bizzat Tanrı alacaktır: “Tembelliğinizi efendiniz görmese bile Tanrı görür ve sizden hesabını acı sorar. Onun intikamından kaçamayacağınız gibi, sizinle savaşından da kurtulamazsınız”⁴⁰ (193). Burada efendinin gözünün yerini Tanrı'nın gözü aldığı için hizmetçinin sessizce kendisinden istenenleri yapmaktan başka hiçbir çıkar yolu yoktur.

Hizmetçi-efendi ilişkisine efendi açısından baktığımızda ise, efendinin de kendisine biçilen, yerine göre koruyucu kollayıcı, yerine göre de cezalandırıcı bir Tanrı-baba rolüyle tanımlandığını görürüz. Sarah Maza bu ilişkiye “aristokratik paternalizm” (7) adını verir. Bu açıdan bakıldığında, hizmetçinin rolü efendiye kulluktan babaya sadakate dönüştürülür. Efendiye düşen, hizmetinde çalışanları bir baba gibi bakıp beslemek, karşılığında da bir çocuğun babasına olan bağlılığını hizmetçiden beklemektir. Yalnız, o dönemde eğitim için çocuklara sert, ya da aşırı sert davranmak çok da yadırganacak bir durum olmadığından, aileyi koruyup kollayan babanın, yerine göre en ağır cezaları uygulama yetkisi de vardır.

Hizmetçiler için davranış rehberleri yazan yazarlardan Anthony Heasel, 1773 yılında yazdığı *The Servants Book of Knowledge* adlı el kitabında ayak işlerine bakan hizmetçilere

⁴⁰ Although your master doth not behold your idleness, God sees it, and will require a severe account of it; and you can no more escape his vengeance than you can avoid his fight.

(*footman*) hitaben şöyle der: “Ev içinde konumu sizden daha aşağıda olanlara karşı küçümseyici bir tavır takınmayın; onların o konuma tanrısal irade tarafından yerleştirildiğini hatırlayın.”⁴¹ Efendi-hizmetçi arasındaki hiyerarşik farkın tanrısal düzenin iradesi olarak lanse edilmesi gibi, hizmetçiler arasındaki hiyerarşik ayrımlardan kaynaklanan daha üstün ya da aşağı konumun da aynı düzen tarafından tasarlanmış, aynı düzenin saygı duyulması ve uyulması gereken bir başka bölümü olduğu fikri sistemin kendi kendisini yansıtarak yeniden üretmesine bir başka örnek sayılabilir. Rahip Delany’e göre de hizmetçilik “insanların yeteneklerindeki doğal eşitsizlik üzerine kurulmuştur” (177).⁴² Bu doğal eşitsizlik yüzünden bazıları hizmet eder, daha sağduyulu ve bilgili olan başkaları da hizmet edilmeyi hak eder.

Delany her ne kadar uşağın kendine ait bir iradesi olamayacağını iddia etse de, efendinin Tanrı’nın ve ülkenin yasalarına aykırı bir emri olursa buna uyulmaması gerektiğini hatırlatır. Bu bağlamda hizmetçilere öğüdü, “İnsanlara değil Tanrı’ya uymalıyız”⁴³ (183) şeklindedir. Delany’nin bu sözlerine baktığımızda hizmetçilerin haklarının tanınması açısından fazla umutlanmamalıyız, çünkü Delany’nin sonradan getirdiği koşulların hepsi hizmetçiyi bağlar ve başta söylediklerini geçersiz kılmasa da belirsizliğe iter. Şöyle ki, bir hizmetçi kötü bir efendi tarafından haksız yere “cezalandırılıyorsa”⁴⁴ (206) ve acı çekiyorsa, efendinin elinden olmasa da Tanrı’nın elinden gelecek cezanın çok daha fazlasını nasılsa hak etmiştir, Tanrı onu bu efendi aracılığıyla cezalandırıyorsa hizmetçiye ancak buna

⁴¹ Never treat those with contempt whose station in the house may happen to be inferior to yours, considering they are placed there by the will of providence (Hecht, *Domestic Servant* 36’da alıntılanmıştır).

⁴² Founded in the natural inequality in the abilities of men.

⁴³ We ought to obey God rather than men.

⁴⁴ Chastisement.

boyun eğmek düşer. Ancak “acı çeker ve sabrederse”⁴⁵ (126) Tanrı’nın onayını kazanır.

Delany’nin sözlerinde sesini açık seçik işittiğimiz kapitalist Hristiyanlık hizmetçiye azla yetinmeyi öğütler: İnsanların çoğu biraz yemek, giysi ve barınak için çalışır ve bu uğurda kendilerini huzursuz ederler. Hizmetçiler nasılsa bunların üçüne de sahiptir, o nedenle “Bu dünyada uğrunda endişe edeceğiniz ne kadar az şeyiniz varsa, öbür dünyada da hesabını vereceğiniz şey o kadar az olacaktır. Size az şey verildi; sizden az şey beklenecek”⁴⁶ (207). Yoksul hizmetçiler açısından azla yetinmeye yapılacak olan yatırımın semeresi “hesap gününde”⁴⁷ (207) alınacaktır. Varlıklı bir adamın aksine, kısa ve basit cevaplarla bu dünyada yaptıklarının hesabını rahatça verebilecek olan hizmetçiye Tanrı vereceği mükafatı şu şekilde açıklar: “Sen az şeye bağlı kaldın; seni çok şeyin hakimi yapacağım. Tanrısal mutluluğa erişebilirsin artık.”⁴⁸ (207). Hesap gününde hizmetçiye vad edilen umut efendiliktir; hem de pek çok şeyin hakimi olabileceği türden bir efendilik. Azla yetinme insan doğasına en uygun davranış biçimi olduğu için değil de, ölümden sonraki hayatta fazlasıyla karşılık bulma beklentisiyle katlanılır hale getirilmeye çalışılmıştır.

Onsekizinci yüzyıl İngiliz filantroplarının en önemlisi sayılan Jonas Hanway, çıraklar ve kilise himayesindeki yoksullar için yazdığı *Moral and Religious Instructions* (Ahlaki ve Dini Bilgiler, 1767) adlı kitabında şöyle der:

Nasıl ki bir adam ve karısı arasında, bir efendi ve hizmetçisi arasında, bir kral ve halkı arasında bir akit, yani karşılıklı bir

⁴⁵ Suffer for it, ye take it patiently

⁴⁶ As you have less to be anxious for in this world, you have less to be answerable for in the next: to you less is given, and of you less is required.

⁴⁷ Day of judgment.

⁴⁸ Thou hast been faithful in a few things; I will make thee ruler over many things: enter thou into the joy of thy Lord.

anlaşma ya da sözleşme varsa, bir bölümü Tanrı ile İsa arasında, bir diğer bölümü de Tanrı ile kilise arasında benzer bir akit vardır. Kilisenin her bir üyesi kurtuluşa ulaşmak için Tanrı'nın ondan istediği şeyleri yapmaya söz verir. Size baştan söylediğim gibi, bunlar, inanç, boyun eğme ve pişmanlık getirmeden ibarettir.⁴⁹ (15)

Burada, Tanrı'nın İsa ve kilise ile yaptığı anlaşmaya model olarak aile, devlet ve hizmet üçgeni verilmektedir. Efendi uşak ilişkisinin bağlayıcılığı karı-koca, yöneten-yönetilen, Tanrı-İsa-Kilise ilişkilerine benzer bir biçimde koşulsuz bağlayıcı olarak sunulmaktadır. Buna karşın, bu ilişki zorlamaya değil, gönüllülük temeline oturtulmaya çalışılmaktadır. Efendi-uşak ilişkisinde iki tarafın haklarını koruyacak olan yasalar değil, uşağın Tanrı'ya boyun eğrecesine efendisine boyun eğmesi olacaktır.

Aynı kitabın dualar bölümünde, Hanway'in bir efendinin hizmetindeki her iki cinsiyetten hizmetçilerin de ibadet ederken kullanması için yazdığı "Fidelity in Service" (Hizmette Bağlılık) duasında uşak, efendinin gözüne girebilmek için Tanrı'nın yardımını ister:

İnsanları hakça yargılayan Tanrım, senin korkunu her zaman gözlerimin önünde tut ki görevlerimi dürüstçe yerine getirebileyim ve efendime karşı davranışlarım senin bana bahsettiğin lütuflar için duyduğum şükranı ifade etsin....Senin her şeye nüfuz eden bakışın benim en derinlerdeki düşüncelerimi ve en önemsiz davranışlarımı dahi görür! Efendime olan bağlılığımı ve saygımı onun için de

⁴⁹ As there is a covenant, that is to say, a *mutual agreement or promise* made between a *husband* and his *wife*, a *master* and his *servant*, a *king* and his *people*: so in like manner, is there a covenant made between *God*, in and through *Jesus Christ* on the *one* part, and the *church* on the *other*. Every member of the church for his part, promises and engages to perform those things which God requires in order to salvation, which at the beginning I told you were *faith*, *obedience*, and *repentance*.

görünür kıl ki ben de onun refahı için çalışmaktan mutluluk duyayım; efendimle birlikte yapacağımız işler senin adını yüceltsin ve tüm insanlığın mutluluğuna yarasın.⁵⁰ (lvii)

Bu duada boyun eğen taraf için, efendi ve Tanrı ayrılmaz bir biçimde birbirinin içine geçmiştir. Duadaki gönüllü kölelik felsefesi, efendiye olan bağlılığın temel güvencesi saydığı Tanrı korkusunun tesisi için yine Tanrı’dan medet ummaktadır. Ona karşı duyulan şükranın efendiye karşı olan davranışlarda dile gelmesini istemek, efendinin varlığının bile hizmetçi için aslında tanrının bir lütfu sayılması gerektiğini ima etmektedir. Yani, efendinin evinde hizmetçiye sunulan ya da sunulmayan tüm olanaklar Tanrı’dan gelmektedir.

Efendiye bağlılığın sürekli kılınması için de Tanrı’nın “her şeyi gören gözünün” sürekli gözetimine ihtiyaç vardır. Efendi-Hizmetçi çizgisi Tanrı’ya bağlandığında oluşan birlik bütün insanlığın mutluluğuna yarayacaktır. Hizmetçi efendisinin zenginliği için çalışmaktan mutluluk duyacaktır, yeter ki efendisi onun saygısının ve bağlılığının farkına varsın! Hizmetçi nasıl ki kendini Tanrı’ya beğendirip kabul ettirmeye çalışıyorsa, aynı şekilde efendisinin –Tanrı’nın da yardımıyla- kendisinin ona olan bağlılığını fark etmesini ummaktadır. Tahmin edebileceğimiz gibi, hizmetçiler o dönemde efendiler için çok da dikkate değer canlılar değildiler. Büyük bir kısmı gün boyu efendilerini hiç görmeden alt katta çalışıyorlardı. Bu duada kuşku duyulan efendinin gücü ya da uşağın ona olan bağlılığı değil, uşağın görevini iyi yapması ve efendinin bunu takdir etmesidir. Duaya bunun için başvurulmaktadır.

⁵⁰ O Lord, the righteous judge of men, let thy fear be always before mine eyes, that I may faithfully discharge my duty, and my conduct towards my master express my *gratitude*, for all the mercies, which thou hast vouchsafed unto me....Thy all-piercing eye, O Lord, can see my inmost thoughts, and minutest actions! Let my fidelity and respect for my master be apparent in his sight, that I may delight in promoting *his* prosperity, and let *our* united endeavors advance *thy* glory, and the happiness of mankind.

Döneminin oldukça üretken yazar, aktris ve yayıncısı Eliza Haywood 1743 yılında yazdığı *A Present for a Servant-Maid: or, the Sure Ways of Gaining Love and Esteem* (Bir Kadın Hizmetçiye Armağan: Sevgi ve Saygı Kazanmanın Kesin Yolları) adlı kitabında efendinin takdirini kazanmak için uyulması gereken kuralları anlatır. Haywood, hizmetçiler açısından yazdığı kitabında onları çalışmak için ne tür yerleri tercih etmeleri gerektiği konusunda uyarır. Daha kitabının ilk sayfalarında konuya doğrudan girerek fazlasıyla saygıdeğer bir görüntü altında genelevleri bile utandıran işler çeviren evlere dikkat çeker. Her köşe başında, kızları, özellikle de kırsal bölgelerden gelen kızları tuzağına düşürüp onları zorla fuhuşa sürükleyen casuslar vardır. Bu nedenle hizmetçi kızlar bir evde çalışmaya başlamadan önce çalışacakları evde yaşayanların kim olduğunu araştırmalıdır (7).

Haywood, daha sonra hizmetçilere çalıştıkları ev içinde nasıl davranılması gerektiğini öğretir. Aslolan, hizmetçinin kendini evde yaşayanlara sevdirebilmesidir. Haywood, çağdaşı yazarlar gibi, dinsel kitapların sarsılmaz otoritesini yardıma çağırır: “Kutsal kitapta da söylendiği gibi: *Hizmetçinin gözü hanımının üzerindedir*, hanımınızın yalnızca ne söylediğine değil nasıl *baktığına* da dikkat etmelisiniz ki size verdiği mesajı anlayabilesiniz”⁵¹ (*Servant-Maid* 8). Bu alıntıda Haywood’un gönderme yaptığı bölüm, Tevratın Zebur kitabındaki 123. ilahidir: “Görün ki, hizmetçiler efendilerinin eline nasıl bakarsa, bir (kız) hizmetçi hanımının eline nasıl bakarsa, bizim gözlerimiz de Efendimiz Tanrımıza, o bize merhamet edene dek, öyle bakar”⁵² (123.2). Burada “gözü üzerinde olma” ben-

⁵¹ As the Scripture says, *The Eye of the Handmaid looks up to her Mistress*, so you ought diligently to observe not only what she *says*, but also how she *looks*, in order to give Content.

⁵² Behold, as the eye of servants look unto the hand of their masters, and as the eyes of a maiden unto the hand of her mistress; so our eyes wait upon the LORD our God, until that he have mercy upon us (Psalms 123.2)

zetmesi, yoksunluk, zayıflık ve çaresizlikle Tanrı'nın lütfuna mazhar olmayı uman kulun halini anlatır. Hizmetçinin itaatkar bir boyun eğişle efendinin elinin bir işaretini beklemesi, kendi iradesini tamamen efendinin iradesine teslim ederek onun her isteğini yerine getirmeye hazır olduğunu gösterir.

Tevrat burada Tanrı-kul ilişkisini modellemek için efendi-uşak ilişkisini kullanırken, Haywood ve benzeri yazarlar efendi-uşak ilişkisini Tanrı-kul ilişkisine benzer biçimlerde modellemişlerdir. Haywood'a göre hizmetçi her daim tetikte olmalı, kendi davranışlarını kontrol etmelidir: "Eğer rahatsızlık vermekten korkarsanız, rahatsız etmeniz çok zordur, çünkü ürkek davranışınız, hizmet ettiğiniz kişilere olan saygınızın ve onların onayını kazanma azminizin bir göstergesidir; bu onaydan daha güzel bir şey olamaz"⁵³ (*Servant-Maid* 8-9). Hizmetçi ana-babasının onayını bekleyen küçük bir çocuk gibi, ya da Tanrı'ya teslim olmuş bir kul gibi ürkek, muhtaç ve teslimiyetçi bir rolde tanımlanmaktadır.

Haywood'un özellikle hizmetçi kızların dikkat etmesini istediği bazı kurallar da mevcuttur: hizmetçi olarak çalıştığınız evin efendisi bekarsa ve sizinle yakınlaşmaya çalışıyorsa, kendisine sonunda sizi sürükleyeceği "günah ve utanç" hatırlatılarak, koruması gereken birine ihanet etmemesi gerektiğini ve ayrıca "hiçbir şeyin namusunuzdan vaz geçirecek kadar size üstün gelemeyeceğini" (*Servant-Maid* 46)⁵⁴ söylemeniz gerekir. Bunu yaparken yalnızca sözle değil, tüm bakış ve davranışlarınızla efendiyi reddetmeniz gerekir, aksi halde onun size karşı olan hislerini daha fazla alevlendireceğiniz için sizi daha fazla zorlayacaktır. Sonunda size karşı duyduğu arzu-

⁵³ "If you are fearful of offending, you can scarce offend at all; because that very Timidity is an Indication of your Respect for those you serve, and a real Ambition of deserving their Approbation; than which there is nothing more engaging.

⁵⁴ Nothing shall ever prevail on you to forfeit your Virtue.

yu karakterinize karşı duyduğu saygıya çevirme ihtimaliniz vardır. Sizi ikna yoluyla baştan çıkarmak yerine zor kullanarak ele geçirmeye çalışan bir efendiye rastlarsanız hemen evini terk etmelisiniz. Olanlardan kimseye bahsetmemeniz için efendiniz size son aylığınızı ödeyebilir; “eğer karakterinin başkalarına nasıl görüldüğünü umursamayacak kadar kötülüğe batmış bir adamsa, böyle birinin kontrolü altında bir an daha geçirmekten- se bir aylık ücretinizi kaybetmek daha iyidir”⁵⁵ (*Servant-Maid* 47).

Eğer efendi evli bir adamsa çok daha dikkatli olunmalıdır. Mümkünse efendinin niyetini açığa vurmasına engel olunmalıdır. Bu mümkün olmazsa, kendi hizmetçisine böyle bir teklifte bulunmakla hem kendisini hem de karısını küçük düşüreceği kendisine hatırlatılmalıdır. Eğer bu da işe yaramazsa ve sonunda ev içindeki işlerinizi dahi yapamayacak hale gelerseniz, evden ayrılmak istediğini söylemelisiniz. Evden ayrılma nedeninizi evin hanımına fark ettirmemeye çalışın çünkü evin hanımı bu durumdan haberdar olduğu zaman efendi sizi suçlayıp durumu aleyhinize çevirmek için elinden geleni yapacaktır: “karısına ve hatta kendi benliğine ihanet ederken duraksamayan birinin sizin adınızı kirletmeyi önemseyeceğini sanmayın, hele de sonunda bunun kendi saygınlığını kurtaracağını düşünüyorsa.”⁵⁶ (*Servant-Maid* 47).

Haywood’a göre, bir hizmetçi kızın karşılaşabileceği en zor durum efendinin oğlunun kendisine ilgi duymaya başlamasıdır. Bu genç size evlilik teklif edebilir, hatta hayat boyu gelir bağlamayı bile vaat edebilir. Böyle bir teklifle

⁵⁵ If he is so hardened in Vice, as to have no Regard for his Character in this Point, it is much better you should lose a Month’s Wages, than continue a moment longer in the Power of such a one.

⁵⁶ You cannot expect, that he who does not scruple to wrong his Wife, and indeed his own Soul, will make any to take away your Reputation, when he imagines his own will be secured by it.

karşılaştığınızda gururunuzun okşanmasına izin vermemelisiniz çünkü bu tür evlilikler nadiren gerçekleşir ve mutlu sonla bitmesi de bir o kadar imkansızdır. Böyle bir evlilik yapsanız bile eşinizin arkadaşları ya da kendi pişmanlığı sonunda sizi rahat bırakmayacaktır. Eninde sonunda bu durumdan kurtulup eski sıradan yaşamınıza dönmek isteyeceksiniz. “Soyda, yaşam koşullarında ve eğitimde böylesi farklılıklar uzun süreli bir uyuma imkan vermez. Bu tarz çiftler görseniz bile, tadını çıkarıyor göründükleri rahat yaşam yalnızca dışarıya karşı kullandıkları bir gösterişten ibarettir....”⁵⁷ (49).

Haywood’un genç hizmetçi kızlara kendileriyle birlikte olmak isteyen efendilerine karşı nasıl davranmaları gerektiğini anlattığı bölümlerde belirlediği sorunların benzerlerine kitabımızın ilerleyen bölümlerinde inceleyeceğimiz romanlarda da rastlarız. Pamela, Moll ve Amy çeşitli ahlaki ikilemlerle yüzyüze gelirler. Efendiye “evet” demek de “hayır” demek de hizmetçi için çıkış yolu değildir. Hizmetçi “evet” derse saygınlığını, “hayır” derse de işini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu durumdan evin hanımının haberi olması durumunda ise evin hizmetçisi hem işini hem de kendisine atılması muhtemel iftiralarla saygınlığını kaybedebilir. Joseph Andrews ise efendi-uşak yakınlaşmasını alaya alan kurgusuyla hem efendilerin hem de hizmetçilerin maskelerini düşürecek şekilde davranır. Joseph kendi sınıfından bir hizmetçi olan Fanny’e karşı duyduğu aşktan ödün vermeyerek her şeyini kaybetmeyi göze alır. Bu haliyle Pamela ve Moll’dan çok daha dürüst davranmaktadır.

⁵⁷ Such a Disparity of Birth, of Circumstances, and Education can produce no lasting Harmony; and where you see any such Couples paired, all the Comfort they enjoy are mere outside Shew....

ON SEKİZİNCİ YÜZYIL İNGİLTERESİNDE HİZMETÇİLER

On sekizinci yüzyıl İngilteresi çok önemli tarihsel olaylara tanıklık etti. Katolik II. James'in tahta çıkması 1685 yılında Protestan isyana yol açsa da, bu isyan çok geçmeden bastırıldı. II. Charles'ın gayrimeşru çocuğu Monmouth Dükü'nü Protestan bir kral olarak lanse etme çabaları da böylelikle rafa kaldırıldı. 1688 yılında Protestan “şanlı/ kansız devrim” (*Glorious/ bloodless revolution*) başarılı olunca Orange'lı Protestan Prens William, eşi II. James'in kızı Mary ile birlikte İngiltere'yi işgal ederek Kral James'in ülkeyi terk etmesine neden oldu. William ve Mary 1689'un Nisanında yeni kral ve kraliçe sıfatıyla taç giydiler. Şanlı Devrim parlamentoyu kraldan daha üstün bir konuma getirdiği için, İngiltere'de Feodalizmin bitişini ve yeni bir tüccar sınıfın ortaya çıkışını başlatan en önemli olay olarak görülmektedir.

Robert Adams'a göre, onsekinci yüzyılın başlarının İngiltere'sini idealize etmek mümkün değildir. O yüzyılda doğal olarak kabul edilen pek çok şey bizlere bugün korkunç ve iğrenç görünebilir. Pek çok suçun nedeni ve sonucu olan yoksulluk İngiltere'nin her yerinde hüküm sürmekteydi. Mal-mülk sahibi olamayan insanlar sefalet içinde yaşıyor, soğuktan, pislikten, ihmalden kaynaklanan hastalıklar nedeniyle genç yaşta ölüyorlardı. Bu insanların parlamentoda söz sahibi olmaları imkansızdı çünkü yalnızca toprak sahipleri oy kullanabiliyordu. Ufak bir hırsızlık yapan kişi çocuk bile olsa hayatı boyunca cezaya çarptırılabilir, ülke dışına çalışmaya yollanabiliyordu. Suçlulara uygulanan boyunduruğa vurma ve kamçılama gibi cezalar hapis haneye ya da berbat koşullardaki çalışma atölyelerine giden yoldaki küçük basamaklar

sayılabilir (260). Genelde otuzbeş yaşından yukarısını görme-görmeyen insanların yaşam koşullarında yapılmak istenen her türlü iyileştirme çabası baskıyla son buluyordu. Kilise, devlet ve zengin sınıfların ortak kararı, yoksullar için affedilemez bir günah sayılan itaatsizliğe engel olmaktı. Yoksul sınıflar için oldukça güç koşullarda sürdürülen hayatın alternatifi, kişinin cinsiyetine göre ya soygunculuk ya da fahişelikti (261). Dönemin bu koşulları ister istemez kadınları hizmetçiliğe yönlendiriyordu.

McKeon'a göre, on sekizinci yüzyılın sonlarına gelindiğinde ev hizmetçiliği kadınlar için en önemli iş kolu haline gelmişti. Önceki dönemlerde, özellikle de kırsal bölgelerde, hizmetçilerin ev içinde yaptıkları işlerle bahçe ve tarım işleri arasındaki ayırım kesin sınırlarla çizilmemişti. Tarihçilerin üzerinde birleştiği ortak nokta, on sekizinci yüzyılda hizmetçiliğin kadınlara yönelik bir sektör haline geldiğidir. 1776 yılında erkek hizmetçilere getirilen vergilendirme onların tarım işlerinin yanı sıra ev işlerinde de çalıştırılmalarına engel olmuştu. Buna karşılık olarak kadın hizmetçiler de erkek hizmetçilere sağlanan çıraklık gibi meslek edindiren eğitimden mahrum bırakıldılar (*Domesticity* 181). Aslında hizmetçi vergisi, evinde lüks sayılan bir işe para ayırabildiği için hizmetçiye değil efendiye konulan bir vergiydi. Bu vergi hizmetçinin aslında gerçek bir “emek işi” yapıyor olmadığı varsayımından yola çıkıyordu (Steedman, *Servant's Labour* 7). 1786 ve 1792 yılları arasında kadın hizmetçiler de vergilendirilmeye başlandı. Steedman'ın açıkladığı gibi bu kez kadın hizmetçinin yaptığı ev işleri lüks olarak görülmediği için bir tür kontratlı emek alışverişinin vergilendirilmesi olarak sayılmaktaydı. Hem tarım hem de ev işlerinde çalıştırılmak üzere hizmetçilere para ödeyen çiftçiler ve hizmetçilere çocuk baktıranlar da göz önüne alınarak, çeşitli sınırlamaların uygulanmasıyla on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar bu tür vergilendirme sürdü.

Deborah Valenze'nin belirttiği gibi, on sekizinci yüzyılda hizmetçi olmak isteyen binlerce insan, kırsal bölgelerden kentlere, özellikle Londra'ya göç ediyordu. Bu göç okyanus ötesindeki İngiliz kolonilerine kadar uzanıyordu. Londra'da bulunan pek çok iş kolu burada yaşayan kadın nüfusun emeğine bağlıydı. Kimileri onları büyük kentlerde bekleyen ilk iş olan ev hizmetçiliğine alternatifler ararlarken kimileri de ip, dantel yapımı, örgü ve dokuma işi gibi hem yurt içi hem de uluslararası ticaret ağını destekleyen alanlarda çalışıyorlardı. Ondokuzuncu yüzyılın ortalarına gelindiğinde alt sınıftan gelen kadınların çalışma ekonomisindeki rolleri oldukça azalmıştı (13-14).

On sekizinci yüzyıl hizmetçilerin toplumdaki yerinin ve öneminin sorgulandığı bir yıl olmuştur. Bunun en önemli nedenlerinden biri, bu yüzyılda gücü yeten her ailenin evinde hizmetçi çalıştırmak için belli bir bütçe ayırmasıydı. John Burnett'in verilerine göre İngiliz toplumunda üst tabakadan sayılabilecek insanların yıllık geliri 200-300 pound arasında değişirken, en zengin ailelerde bu 5000 pounda kadar çıkabiliyordu. 1790'lı yıllara gelindiğinde 5000 pound geliri olan 800 aile; 1000-3000 pound'luk geliri olan 3000-4000 aile, ayrıca birkaç yüz poundluk yıllık gelirle geçinen 15000 centilmen vardı. Bu insanlar en fazla parayı ev bakımı ve hizmetçilerin ücretini ödemek için harcıyorlardı. Varlıklı kesimler ortalama 12-20 kadar hizmetçinin ücretini ödeyebilecek gelire sahiptiler (151-154).

Bridget Hill'e göre, on sekizinci yüzyılda efendilerle köleler arasındaki ataeril ilişkiler yerini yavaş yavaş kontratlı iş ilişkilerine bırakmaya başladı. Çoğunlukla erkekler hizmetçilikten kazandıkları parayı küçük işyerleri açmakta kullanabiliyorlardı. Hizmet, yoksul, çalışan kesimle orta ve üst sınıflar arasında bir tür köprü görevi görüyorlardı. Normal koşullarda işçi sınıfıyla herhangi bir fiziksel irtibatla bulunmayı

reddeden daha zengin sınıflar, muhtemelen bunun için kendi hizmetçilerinin aracılığına başvurmak zorunda kalıyordu. Belki de bu nedenle, uzunca bir süre, edebiyatta çalışan sınıfın temsilciliği ev içinde çalışan hizmetçilerle sınırlı kaldı (5-6). Hizmetçilerin bazıları yalnızca ev içinde değil, ev dışında, toprak işlerinde de çalıştırılıyorlardı.

Bir evin gelir düzeyi artıkça hizmet gücüne duyulan ihtiyaç da bununla doğru orantılı olarak artıyordu. Hizmetçiler, doğal olarak yoksul kesimin çocukları arasından seçiliyordu. Soylu kesim sayıca her zaman azınlıkta kalsa da ülke ekonomisini ve varlıklı evleri ayakta tutabilmek için kan bağı ve miras gibi doğuştan gelen ayrıcalıklara sahip olmayan çoğunluğun gücüne gerek duyuyordu. Yoksullar kontrolsüzce ürerken aynı şeyi varlıklı kesim için söylemek çok zordu. Adam Smith'e göre:

Dağlarda yaşayan yarı aç yarı tok bir kadın yirmiden fazla çocuk yaparken, şımartılmış zarif bir hanımefendi genellikle çocuk doğurmaktan acizdir; çocuğu olunca da iki üç çocuktan sonra pes eder. Yüksek tabakadan hanımlar arasında kısrılık oldukça yaygınken, alt tabakalarda bu çok az görülür.¹ (70)

Yoksul evlerde bu kadar çok çocuk doğmasına karşın, bunların çok azı hayatta kalıyordu. Yarıları daha dört yaşına gelmeden, tamamına yakını da on üç-on dört yaşına gelmeden ölüyordu (Smith 70-71). Bütün olumsuzluklarına rağmen bir hizmetçinin efendiye maliyeti bir köleninkinden daha düşüktü, çünkü kölenin bakımı ve yıpranma maliyeti daha çok efendiye aitken, hizmetçi bu işler için kendi parasını harcamak zorundaydı (Smith 72).

¹ A half starved Highland woman frequently bears more than twenty children, while a pampered fine lady is often incapable of bearing any, and is generally exhausted by two or three. Barrenness so frequent among women of fashion, is very rare among those of inferior station.

Efendiler sahip oldukları kölelerini malları saydıkları için istedikleri zaman istedikleri kişiye satabilirlerdi. Hizmetçilerin kölelerden farklı olarak kendi efendilerini seçme özgürlüğüne sahip olduklarını varsaysak bile bunun her zaman o kadar kolay olmayacağı açıktır. Bazen köleler çalıştıkları evde hizmetçilerden daha iyi muameleye maruz kalabiliyorlardı, çünkü yaşam boyu sürmesi beklenen bir yatırım gibi görülüyorlardı. Hizmetçilerin çalışmaya başladıkları ilk birkaç yıl içinde bağlı oldukları evden ayrılıp başka bir evde iş arayabilirlerdi. Laslett'in de belirttiği gibi, hizmet işlerinde çalışan gençlerin birkaç yılda bir iş değiştirmesi oldukça doğal sayılıyordu (7). Bu da ev sahibi için zaman, para ve emek kaybı demekti. Kölelerin ya da kontratla belirlenen hizmet süresi henüz dolmamış olan hizmetçilerin evden kaçma olasılığı da vardı. Kaçak kontratlı hizmetçiler ya da çıraklar yakalandıkları takdirde ömür boyu hizmete mahkum edilebiliyorlardı. Hoffer'ın belirttiği gibi, siyahi hizmetçiler kaçarken yakalandıkları zaman köleleştiriliyorlardı. Aynı şeyi Avrupalı hizmetçiler yaptığı zaman yalnızca kontratlı hizmet süreleri uzatılıyordu. Virginia'lılar İngiliz örf ve adet hukukunu değiştirerek köle doğan çocuğun statüsünü babaya değil anneye bağladılar (yani köle bir kadının özgür bir adamdan çocuğu olduğunda çocuk köle sayılıyordu). Ayrıca bir kanun çıkarıp kölelerin Hristiyan olunca kölelikten kurtulmalarına engel oldular (130-131).

Richard Brown'ın belirlemelerine göre, onyedinci yüzyılda öksüz ve yetimler "hizmetçilik" yapmak üzere tütün ve şeker plantasyonlarına gönderiliyorlardı. Bu işler için suçlular da kullanılıyordu ama en değerli mal zenci köleydi. Amerika'yla yapılan ticaret Batı Afrika'yla ticarete de zemin hazırladı. 1680 ve 1786 yılları arasında iki milyon köle kolonilere taşındı. 1700 yılında bir köle ortalama £15 kazandırırken, 1750 yılında bu miktar £40 olmuştu. Köle ticareti çok büyük bir iş koluydu. Üretilen ürünler Afrika'ya

götürülerek köle satın alınıyor, köleler oradan Atlantik kolonile-kolonilerine satılarak karşılığında alınan tütün ve şeker İngiltere’ye getiriliyordu (100).

Kenneth Morgan’a göre, transatlantik ticaret Avrupa’yla olan ticaret hacminin göreceli olarak azalmasına yol açsa da, on sekizinci yüzyıl boyunca İngiliz ihracat ve ithalat hacmi yaklaşık dört kat arttı (18). Bunun önemli bir kısmını da altın ve gümüş ticareti oluşturuyordu. Morgan’ın “gayri resmi imparatorluk ticareti”² olarak andığı bu yolla en az 40 milyon pound Brezilya altını ve İspanyol Amerikan gümüşü 1700-1750 yılları arasında Britanya’ya gönderildi (22). Resmi ticaret tütün ve şeker gibi resmi olarak vergilendirilen ürünler üzerinden yürütülüyordu.

Morgan’ın verileri köle ticaretinin fazlasıyla kar getiren bir kazanç kapısı olduğunu gösterir. On sekizinci yüzyıl Britanya köle ticaretinin tavan yaptığı yıldır. Bu yüzyıl boyunca Amerika’ya İngiliz gemileri tarafından taşınan köle sayısı, diğer tüm uluslardan daha fazlaydı ve üç milyonu buluyordu. Örneğin, köle ticaretinde ün yapan Bristol tüccarları 1710-11 yıllarında bu işe £50,000-60,000 yatırım yaparlarken, bu rakam 1788-92 yıllarında £280,000’e çıkar. 1800 yılına gelindiğinde Liverpool’un köle ticaretine yaptığı yatırım yıllık 1 milyon poundu bulmuştur. Tüccarlar da inanılmaz bir biçimde servetlerine servet katarlar. Örneğin, John Tarleton adlı Liverpool’lu bir tüccarın serveti 1748 yılında £6000 iken bu rakam 1773 yılında £80,000’e yükselmiştir. Thomas Leyland adlı sonradan bankerliği seçen bir köle tüccarının serveti 1827 yılında öldüğünde £736,000’e ulaşmıştır (37). Yine de İngiliz ekonomi tarihçileri köle ticaretini İngiliz endüstrileşmesine bağlamaktan kaçındılar (Morgan 29). İngilizler köle ticaretini 1807 yılında kaldırdılsa da, Britanya sömürgelerindeki

² Informal empire trade

kölelerin tam bağımsızlıklarına kavuşmaları 1838 yılını buldu (10). Bütün bu Atlantik ötesi ilişkilerle artan ticaret inceleyeceğimiz romanlara da çeşitli şekillerde yansıyan zengin bir tüccar sınıfı yarattı.

Hem geleneklerle hem de yasalarla korunan efendinin üstün konumu ona hizmetinde çalıştırdığı insanların özel hayatlarına müdahale hakkı bile veriyordu. Bu da pek çok alanda ev hizmetçilerinin bir tür köleden çok da farklı olmayan bir hayat sürmelerine neden oluyordu. Evlerde çalışan kadın hizmetçiler 21 yaşına kadar evlenmekten men ediliyorlardı. Umutsuzca kazançlarını biriktirerek genç bir adamı kendilerine çekebilecek miktarda drahoma biriktirmeye çalışıyorlardı. Efendiler aynı zamanda eve gidip gelen taliplere de hoş gözle bakmıyorlardı. Hizmetçi kadınlar bütün bu engellere karşın evlenmeyi başarabilirlerse bu oldukça geç sayılabilecek bir yaşta mümkün oluyordu (Hill, *Servants* 213).

Laslett'e göre, hizmete ilk adım, kız ya da erkek bir çocuğun babasıyla yanında çalışacağı efendi arasında yapılan bir tür çıraklık anlaşmasıyla başlıyordu. Buna göre, çocuk efendinin yanında yedi yıl kalmayı, onun tüm sırlarını gizli tutmayı ve tüm emirlerine uymayı taahhüt ediyordu (3). Benzer dokümanlarda sıklıkla kullanılan ifadeler içeren, 1705 yılında imzalanan bir efendi-çırak sözleşmesinde işveren işe alacağı erkek hizmetçiden beklentilerini şöyle sıralar:

Tavernalara ve içki içilen yerlere uğramayacak; zar, iskambil oyunları ve diğer tüm yasa dışı oyunları oynamayacak; hiçbir kadınla cinsi münasebette bulunmayacak; hiçbir kadınla evlenmeyecek. Efendisinin izni olmadan gece ya da gündüz evden ayrılmayacak. Dürüst ve sadık bir hizmetkar olacak.³ (Laslett 3)

³ Taverns and alehouses he shall not haunt; dice, cards or any other unlawful games he shall not use; fornication with any woman he shall not commit;

Buna karşılık, işveren de hizmetçisine yedi yıl boyunca yiyecek ve barınak sağlamayı, ayrıca kendi uğraştığı işi “orta derece yeterlikte” öğretmeyi vaat ediyordu. Tahmin edilebileceği gibi, bu anlaşmaya her iki tarafın da sonuna kadar bağlı kalacağını garanti yoktu. Bu şekilde işe alınan hizmetçiler, sıklıkla yirmi bir yaş sonrasına kadar dahi hiçbir ücret ödenmeden, yalnızca karın tokluğuna çalıştırılıyordu (3). Özetle, çırak, hizmetçi ve köle arasındaki ayrım teoride var olsa da pratikte çok da kesin sınırlarla çizilmemişti.

On sekizinci yüzyıl İngiltere’inde hizmetçiler yalnızca ev ve toprak işlerini yürütmek için değil, aynı zamanda efendilerin toplumsal imajını zenginleştirmek için de vazgeçilmez bir araç sayılıyorlardı. Sonraki bölümlerde inceleyeceğimiz on sekizinci yüzyıl romanlarında da göreceğimiz gibi, varlıklı ya da varlıklı olma heveslisi orta sınıflar açısından bakıldığında, para her kapıyı açmaya yeterli değildi. Bir insanın toplum içindeki saygınlığının en gözle görülür ölçütlerinden biri, belki de en önemlisi, evinde çalıştırdığı hizmetçilerin sayısıydı. Varlıklı kesim için hizmetçi sahibi olmak bir lüks değil, ihtiyaç halini almıştı.

Maxine Berg, kibarlık ve incelik ölçütüne göre yaşanan hayatların vazgeçilmezleri arasında kır evleri, mobilyalar, evladiyelik eşyalar ve giysilerle birlikte hizmetçileri de sayar. Berg’e göre, orta sınıfı ve tüccar sınıfı güçlü olan Ming dönemi Çin’inde ve Rönesans İtalyası’ndaki kentli kültürlerde olduğu gibi, on sekizinci yüzyıl İngilteresi’nde de üst düzey statü göstergesi sadece maddi varlık değil, zevk ve incelik sembolleriydi. Bunun nedeni, orta sınıflar açısından bakıldığında, toprak sahibi aristokrasi soyuna ait olma imkanlarının giderek azalmasıydı (205). 1832 yılına

matrimony with any woman he shall not contract. He shall not absent himself by night or by day without his master’s leave but be a true and faithful servant.

gelindiğinde soylular 18 milyon nüfus içinde yalnızca 350 aile gibi oldukça sınırlı sayıda bir elit grubu oluşturuyorlardı (Vickery 6). Yaşam tarzının müsrifliği ve kibarlık kültürü, soylu bir kan bağının yokluğunu dengelemeye yarıyordu denebilir. Alt sınıflar üst sınıflar gibi olamasalar da en azından onlar gibi görünmeye çalışabilirlerdi. Bunun en gözle görünür yolu da evinde hizmetçi çalıştırmaktı.

Hizmetçiler zamanla orta ve üst gelir düzeyindeki ailelerin hayatlarına dahil olmaya başladılar. Ortaçağ'dan başlayarak on sekizinci yüzyıl başlarına kadar olan dönemde aile kavramı, aynı çatı altında yaşayan bütün bireyleri kapsıyordu. Buna ikinci-üçüncü dereceden akrabalar, kiracılar, çıraklar ve hizmetçiler de dahildi. İlk nüfus sayımlarının yapıldığı on altıncı yüzyıldan başlayarak on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar ailelerin en az üçte biri evlerinde kendileriyle yaşayan hizmetçilere sahiptiler (Stone 29). Her ne kadar aynı çatı altında yaşasalar da hizmetçiler ailenin marjinlerinde var olmak zorundaydılar. Hendy'den öğrendiğimize göre, hizmetçiler koridorlara, ya da efendilerinin ayakuçlarına yerleştirilen yataklardan kurtularak çatıda ya da bodrumda onlara ayrılan bölümlerde yaşamaya başladıklarında bile, içlerinde yalnızca en yaşlıları kendine ait bir odada kendine ait bir yatak sahibi olmayı bekleyebilirdi. Geriye kalanlar oturma odalarının bir köşesi ya da koridorlar gibi evin herhangi bir yerinde kurulan, onlara hiçbir şekilde özel hayat hakkı tanımayan geçici yataklarda uyumak zorundaydılar (182).

Hizmetçiler efendileri onları her çağırıldığında işitebilecekleri uzaklıkta hazır bulunmak zorunda olduklarından, bazen işitmemeleri gereken şeyleri isteyerek veya istemeyerek duydukları için sık sık mahkemelerde efendilerine karşı tanıklık etmeleri bekleniyordu. Hizmetçiler

genelde “önce kulak misafiri sonra da tanıklılar”⁴ (Hendy 186). Hizmetçiler hem her varlıklı evin olmazsa olmazı hem de ev sahibi için patlamaya hazır bombalar gibi birer risk unsuruydular. John L. Locke’un açıkladığı gibi on sekizinci yüzyılın ikinci yarısında üst düzey hizmetçilerin çoğu okuma yazma biliyordu. Evin içinde şüphe çeken bir olaya tanık oldukları zaman, olayın gününü, zamanını ve yerini belirten notlar alıyorlardı. Bu notları, skandal ortaya çıktığı zaman mahkemede tanıklık ederken, ya da para karşılığında belli bilgileri gizlemek için kullanıyorlardı. Ellerindeki bilginin hassasiyetine göre efendileri kimi zaman bir yıllık maaşlarının karşılığı kadar bir para ödeyerek bildiklerini saklamalarını isteyebiliyorlardı (182).

Hizmetçiyle efendi arasında güvenli bir bağ kurulmadıkça, efendinin ya da ailesinin, kendi evlerinde, en savunmasız anlarında ihanete uğrama riski vardı. Mahkemelere yansıyan davalarda tekrarlanan bir senaryoda, evin hizmetçisi hanımının giysilerini çalarak evlilik umuduyla asker sevgiliye kaçır. (Hurl-Eamon 192). Ahlaklı olmayı çok da dert etmeyen asker sevgililer bu suça ortak olmaya dünden razıdılar. Hizmetçi kızların kendilerine bağlılığının bir göstergesi olarak efendilerinin değerli eşyalarını kendilerine getirdiklerini görmek isterler. Askerlerin bu tür davranışları Thomas Baker’ın 1708 yılında yayımlanan *The Fine Lady’s Airs (Kibar Hanım Havaları)* adlı oyununa konu olacak kadar dikkat çekmiş olmalı. Bir asker uzun zamandır planını kurduğu hayalini şöyle anlatır: “beni gerçekten ne kadar sevdiğini göstermek için hanımının en güzel moher elbisesini rehine verecek, gümüş yüksüğünü bile satacak ve onu soyup soğana çevirecek lezzetli

⁴ They were ear-witnesses first, eye witnesses second.

bir oda hizmetçisi bulsam”⁵ (Act I, Scene i). Asker sevgili uğruna efendilerine ihanet eden hizmetçi kadınlar sonunda kendilerini kilisede değil mahkemede bulurlar (Hurl-Eamon 193). Onların hikayesini de ancak böyle öğreniriz.

Kötü niyetli hizmetçinin ihaneti çok farklı şekiller alabilir: evin çocuklarını baştan çıkarabilir, onların aileyle olan ilişkilerini soğutabilir, ya da kötü alışkanlıklar edinmelerine neden olabilirlerdi. William Darrel’in 1716 yılında yazdığı gibi “köylülük (veba gibi) bir hastalıktır ve konuşma yoluyla rahatlıkla bulaşabilir”⁶ (16). Bu tür sorunlar fazlasıyla dikkat çekmeye başlamış olmalı ki hizmetçilerin efendilerinin çocuklarını baştan çıkarma tehlikesine karşı bazı formüller üretildi. 1753 yılında çıkarılan Evlilik Kanunu gizli evlilikleri olanaksız hale getirdi. Yargıçlar hizmetçilerin üst sınıftan biriyle evlenerek çıkar sağlamalarına engel olmak için evlenilecek olan kişiye para ödenmesini şart koşan evlilik kontratlarını geçersiz saydılar (Trumbach 131).

Hizmetçilerin efendilerine bağlılıklarını sürekli kılmak önemli bir sorundu, çünkü evden ayrılan bir uşak, efendisinin bütün sırlarını da beraberinde götürebilirdi. İster istemez bir evin iç işlerine vakıf olan ve dolayısıyla efendisinin zayıf yönlerini öğrenen bir hizmetçi, bunları kendine çıkar sağlamak için kullanmaya kalkabilirdi. Bu nedenle hizmetçi, aile içindeki aşağı konumunu içselleştirmiş bir “aile üyesi” olmalıydı. Ekonomik ve toplumsal hiyerarşide dezavantajlı olsa da, hizmet ettiği kişilerin hayatının sınırlarında ona ayrılan yer onu ne tam olarak aileye dahil etmeli ne de tümüyle dışlamalıydı.

⁵ Find out some delicious Chamber-Maid that will pawn her best Mohair-Gown, sell even her Silver Thimble, and rob her Mistress to shew how truly she loves me (qtd. in Hurl Eamon 193).

⁶ Peasantry is a disease (like the plague) easily caught by conversation.

Yeni geliştirilen kır evlerinin tasarımı hizmetçilere istenilen bu ara statüyü sağladı. Onsekizinci yüzyılın başlarında, Avrupa'daki benzerlerine uygun olarak inşa edilen kır evleri (*country house*) fazlasıyla yaygınlık kazanmaya başladı. O kadar ki, moda uymak isteyen herkes bu evlerde yaşamak zorunda hissediyordu kendini (Girouard 29). Bu evlerin mimarisi içinde süren hayatların hiyerarşisini de yansıtıyordu. Bu evlerde yaşayan insanlar ve onların konukları, önceki yüzyıllardakinden farklı olarak salonlarda daha fazla vakit geçiriyorlardı. Seçkin sınıfların ayrıcalıklı yaşam tarzıyla, hizmetçilerin, çiftçilerin ve küçük hisse sahiplerinin sıradan dünyası arasındaki uçurum giderek derinleşmeye başladı. Kır evlerinin kullanımına da yansıyan bu uçurum seçkinlerin üst katta, seçkin olmayanların alt katta yaşamaya başlamasıyla sonuçlandı ve o çok iyi bildiğimiz aşağıdakiler-yukarıdakiler ayrımı mimariyle de pekiştirilmiş oldu (Girouard 184).

Aslında hizmetçileri ailenin yaşamının marjinerinde tutmayı hedefleyen bu anlayış çok da yeni sayılmazdı. Örneğin 1666 yılında Londra'nın büyük bir bölümünü yok eden yangından sonra II. Charles tarafından kenti yeniden kurmak için görevlendirilen mimar Sir Roger Pratt'e göre mutfak, kiler ve bunlara bağlı bütün odalar, bodrum katına "kendilerine uygun arka bahçeleri olacak şekilde yerleştirilmelidirler ki, sağa sola giden üstü başı kirli hizmetçiler yukarıdakiler tarafından görülmesin, çıkardıkları gürültü işitilmesin ve kötü kokular hissedilmesin."⁷ Buna karşın, hizmetçilerin yukarıyla ilişkileri tamamen kesilmemeliydi de, çünkü evde misafir ağırlandıkça salondan bir şey istendiğinde çağırısı işitebilecek uzaklıkta olmalıydılar. Sir Roger Pratt ayrıca evin efendilerinin mutfaktaki seslerden ve kokulardan rahatsız olmadan uşakların

⁷with their backcourts, convenient to them; in that no dirty servants may be seen passing to and fro by those who are above, no noises heard, no ill scents smelt (Cokayne 120'de alıntılanmıştır).

yaptıkları işleri gözlemelerine izin veren dahiyane servis pence-penceresi fikrini de geliştiren kişiydi (Cokayne 120).

L. Locke'un anlattığına göre, on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru hizmetçileri özel hayattan soyutlama gereği önemli bir sorun haline geldiğinde, onların kaldığı bölümle evin diğer odaları arasına tel örgüler çekildi. Ayrıca “dilsiz garson” adı verilen servis masaları ya da katlar arası tabak çanak ya da yemek taşımak için kullanılan platformlar gerektiğinde hizmetçileri özel hayattan uzaklaştırmaya yarayabiliyordu. James Boswell 1775 yılında bir arkadaşına yazdığı mektupta bu “dilsiz garson” sayesinde karısının bir arkadaşıyla özgürce flört edebildiğinden bahseder. Bu tür “iletişim teknolojileri” ondokuzuncu yüzyıla gelindiğinde mimaride ses geçirmez kaplamalar, koridorlar, merdivenler gibi eklentilerle hizmetçileri evdeki hayatın merkezinden uzaklaştırmayı başarmıştı (187-188).

Ev içindeki hiyerarşi yalnızca aşağıdakiler-yukarıdakiler ayrımıyla da sınırlı değildi. Jean Hecht, ev içinde yönetici konumundaki hizmetçilerle kimi zaman uzun ve zahmetli bir eğitimden geçen, el emeğine dayalı işlerde çalışan göreceli olarak daha vasıfsız hizmetçiler arasında var olan bir tür hiyerarşiden de bahseder. Bu hiyerarşi, bu iki gruba ait üyelerin kılık kıyafetlerinden tutun da boş zamanlarında neler yaptıklarına kadar yansıyor. Daha üst konumdaki hizmetçiler üniforma giyip aynı masada yemek yerken, alt konumdakiler sıradan giysiler giyerek kendilerine ayrılan ayrı bir masada yemek yiyorlardı. Bu iki ayrı masa düzeni içinde de ayrı bir hiyerarşik yapı mevcuttu. Hizmetçilerin oturma yeri, kıdem veya önem sırasına göre masanın başından başlayarak belirleniyordu (*Domestic Servant* 35).

Hizmetçiler arasındaki önem sırasını belirleyen asıl ölçüt yalnızca hizmetçinin yaptığı iş değil, aynı zamanda nasıl bir

aileden geldiği ya da aldığı eğitimdi. Örneğin, bir kahya tüccar çocuğu ise, çiftçi çocuğu olan bir başka kahyadan daha üst bir konumda sayılıyordu. Bunun yanı sıra, işverenin toplumsal konumu da hizmetçisinin statüsünü belirleyen önemli bir etkendi. Örneğin bir soylunun yanında çalışan kahya, kırsal kesimden gelen bir zenginin kahyasından daha üst bir konuma ait olarak görülüyordu (*Domestic Servant* 37).

Rabin'in açıkladığı gibi 1750 yılına gelindiğinde okur yazarlık oranı erkekler için yüzde altmış, kadınlar içinse yüzde kırk artış göstermişti. Protestanlıkta İncil eğitimine yapılan vurgu, artan kütüphane sayısı, ucuza maledilen kitapların basımındaki artış, diğer çalışan kesim gibi hizmetçilerin de okur-yazarlığına katkıda bulunmuştu (77-78). Romanlar da buna dahil olmak üzere yeni üretilen popüler edebiyat insan duygularını, ahlaki konuları ve çeşitli psikolojik ve toplumsal motivasyonlarını konu edindiği için, belki de önceleri yalnızca günah çıkartma sırasında işitilebilecek olan bir takım özel soru ve sorunlar yavaş yavaş bütün toplumun ortak malı haline gelmeye başlamıştı.

Zamanla, efendi-hizmetçi ilişkisini asıl yönlendiren unsur, karşılıklı bağılıktan çok para olmaya başladıkça, sınıflararası hiyerarşinin ortadan kalkma tehlikesi baş göstermişti. Bu tehdit onsekizinci yüzyıl resim sanatında sıklıkla görülen şık giyimli hizmetçi figürüyle de alaya alınmaktaydı (Straub 8). Hizmetçilerin şık giyinebilmeleri için yeni giysilere de gerek yoktu. Kendilerine ödenen ücretin bir kısmını karşılamak üzere üniforma ya da efendilerinin giymedikleri giysileri ve istemedikleri eşyaları alıyorlardı. İkinci el giysiler para gibi kullanılabiliyordu. Alınıp satılıyor, rehine bırakılabilir, ödemelerde kapora olarak kullanılabiliyordu (Lloyd 109). Defoe da hizmetçilerin efendiler gibi giyinmelerinden şikayetçiydi: “Şu günlerde hizmetçi kızlarımız kibirden öylesine şişindiler ki kıyafetlerini hiç